

Feiten en Fouten

Een duiding van onjuistheden, incongruenties en andere opvallende passages in de *Bellum Civile* van Appianus van Alexandrië

Masterscriptie Griekse en Latijnse Taal en Cultuur

Geschreven door Ralph L.F. Berns (s3014150)

Begeleider – Dr. R.J.J. Blankenburg

Tweede corrector – Dr. F. Overduin

Radboud Universiteit Nijmegen, juli 2015

Omslag: Apollonio di Giovanni, *The Battle of Pharsalus and the Death of Pompey*, 1455/60.

Inhoudsopgave

Introductie: Appianus, zijn methode, zijn doel en zijn persoon	4
• Structuur	4
• Bronnen	9
• Doel	11
• Persoon	14
Hoofdstuk 1: Fouten en vergissingen	16
• Data	16
• Geografie	19
• Namen	21
• Overige Fouten	22
Hoofdstuk 2: Interne samenhang	27
• Tegenstrijdigheden in de woorden van Appianus zelf	27
• Tegenstrijdigheden in de woorden van Appianus' personages	31
• Onlogische gevolgtrekkingen	33
Hoofdstuk 3: Appianus' vooroordelen	38
• Romeinen en barbaren	38
• Egypte	41
Conclusie	44
Bibliografie	47

Introductie: Appianus: zijn methode, zijn doel en zijn persoon

Appianus van Alexandrië is vanaf het verschijnen van de eerste wetenschappelijke editie van zijn werk in 1785¹ dikwijls door positivistische historici weggezet als een onbekwame amateur in het geschiedschrijven, wat hem werd verweten naar aanleiding van het ontbreken van een historische analyse in zijn werk, alsmede een mengeling van correcte en incorrecte data en feiten.² Wat ik hoop te onderzoeken is of Appianus inderdaad deze dingen verweten kan worden, en zo ja, of dit kan worden verklaard aan de hand van zijn methode, doel en achtergrond. Dit onderzoek zal op drie verschillende niveaus naar Appianus' tekst kijken. Allereerst zal er gezocht worden naar voorbeelden waarin het duidelijk aan te merken is dat Appianus incorrectheden weergeeft. Ten tweede zal naar de logische samenhang van zijn tekst gekeken worden. Daarbij zijn vooral de vragen van belang of de historiograaf zichzelf tegenspreekt, en of de informatie in zijn narratief niet op logische wijze uit het voorafgaande vloeit. Tot slot zal zijn objectiviteit onder de loep genomen worden; in hoeverre zit de schrijver zelf in zijn tekst?

Als onderzoeksgebied zijn de vijf boeken van zijn *Bellum Civile* afgebakend, oftewel de boeken over de Romeinse burgeroorlog. Het overige twaalfstal boeken uit de *Historia Romana* (of de restanten ervan), die Romes buitenlandse campagnes behandelen, zullen buiten beschouwing gelaten worden, maar ik hoop aannemelijk te maken dat tendensen die in de *Bellum Civile* aangewezen zullen worden, ook kunnen gelden voor de rest van Appianus' werk.

Wat zal blijken is dat veel van de bovenstaande dingen die Appianus verweten kunnen worden, samenhangen met de manier waarop hij zijn werk indeelde, hoe hij te werk ging, wat zijn bedoelingen waren, en zijn persoonlijke achtergrond. Met behulp van Appianus' programmatische *praefatio* op zijn werk kunnen veel theorieën hierover geformuleerd en gereconstrueerd worden. Enkele hiervan zullen in relatie tot de structuur van zijn werk, zijn gebruik van bronnen, de bedoelingen die hij had met zijn werk en zijn persoonlijke achtergrond, gegeven worden.

Structuur

Als we uit Appianus' *praefationes* een structuur reconstrueren zien we dat deze niet altijd overeenkomt met zijn werk zoals we dat overhebben. Hieruit blijkt dat hij zijn werk op redelijk seriële wijze samenstelde, en dat de structuur geen vaststaand gegeven was.

Een belangrijk onderdeel van de werkwijze van een historiograaf is de manier waarop hij structuur aanbrengt in zijn werk. Als we Appianus' *praefatio* bekijken zien we dat hij begint met een lange opsomming van alle landen en volkeren die onder Romeins bewind vielen in zijn tijd.³ Wat opvalt is dat hij ook de grensgebieden afgaat en de gebieden noemt die niet door de Romeinen beheerst werden. Hij noemt daarbij ook de reden waarom dat zo is. Zo wordt er van Brittannië gezegd dat het gedeeltelijk door de Romeinen bezet werd, maar dat ze de rest niet nodig hebben (οὐδὲν τῆς ἄλλης δεόμενοι). Het stuk van Brittannië dat ze bezaten,

¹ Te weten die van Johann Schweighäuser.

² Bucher (2000), p. 411-2.

³ App. Praef. 1-18.

was hen al tot weinig nut (οὐ γὰρ εὐφορος αὐτοῖς ἐστὶν οὐδ' ἦν ἔχουσι).⁴ Op soortgelijke wijze wordt er van de zuidgrens van het rijk in Afrika gezegd dat de gebieden eronder 'iets te warm of vol wilde dieren' (τι θερμότερον ἢ θηριῶδες) waren.⁵ Uit de manier waarop Appianus de gebieden binnen en buiten de Romeinse bestuurlijke invloed opsomt kan men opmerken dat hij met een zekere economische pragmatiek te werk gaat; niet elk gebied draagt hetzelfde nut voor de Romeinen, dus is verdere expansie niet nodig. Michael Weißenberger (2002) ziet deze calculatieve aanpak als een mogelijke reactie op Appianus' voorgangers, met name Polybius en Dionysius van Halicarnassus, in wiens *praefationes* de Romeinse veroveringsdrang minder begrensd voorgesteld wordt, en de status van de Romeinen als rechtmatige wereldheersers wordt benadrukt.⁶ Weißenberger vergelijkt de openingswoorden van de drie schrijvers op meerdere punten met elkaar, en concludeert dat Appianus over het algemeen veel nadruk legt op de continuïteit en stabiliteit van het Romeinse rijk, waar veroveringsdrang en wereldheerschappij bij Polybius en Dionysius de boventoon voeren.⁷ Dit kan verklaard worden door de tijd waarin Appianus leefde. Tussen hem en Dionysius zit een goede 150 jaar, en in Appianus' tijd was er grotendeels een einde gekomen aan de Romeinse expansie.⁸ De tijd van Antoninus Pius, één van de keizers onder wiens bewind Appianus vermoedelijk leefde, wordt van oudsher aangemerkt als model voor vrede en stabiliteit.⁹

De reden dat Appianus in zijn *praefatio* uitgebreid ingaat op de geografische indeling van het Romeinse rijk is omdat deze van belang is voor de structuur van zijn *Historia Romana*. Over het algemeen deelt hij zijn boeken in op basis van regio's en volkeren. Dat wil dus zeggen dat veel van Appianus' boeken één volk of streek als rode draad hebben. Hij zegt hier zelf het volgende over:

App. Praef. 49

νομίσας δ' ἂν τινα καὶ ἄλλον οὕτως ἐθελῆσαι μαθεῖν τὰ Ῥωμαίων, συγγράφω κατὰ ἔθνος ἕκαστον· ὅσα δὲ ἐν μέσῳ πρὸς ἑτέροισιν αὐτοῖς ἐγένετο, ἐξαίρω καὶ εἰς τὰ ἐκείνων μετατίθημι.

Omdat ik meen dat iemand op deze wijze de Romeinse daden zou kunnen willen leren, schrijf ik ze op naar aanleiding van ieder volk; alles wat hen ondertussen bij andere volken voor is gevallen, laat ik weg en plaats ik bij hun eigen geschiedenis.

Appianus zegt dat hij van verschillende naties de relatie met het Romeinse rijk wilde weten; van elke natie afzonderlijk zal hij de geschiedenis met de Romeinen behandelen, vanaf het eerste contact tot aan het moment waarop het gebied in kwestie in de toestand is, waarin in het in de tijd van Appianus verkeert (meestal wanneer het onder Romeins bewind valt). Deze werkwijze is vernieuwend en wijkt af van de πολλοὶ μὲν Ἑλλήνων, πολλοὶ δὲ Ῥωμαίων,¹⁰ die hem voorgingen in het beschrijven van de Romeinse geschiedenis, maar dan met een

⁴ App. Praef. 18.

⁵ App. Praef. 13.

⁶ Weißenberger (2002), p. 267-8. Zo zegt Polybius dat de Romeinen vrijwel de gehele wereld beheersen (Plb. 1.2), en worden de oost- en westgrenzen van het Romeinse rijk volgens Dionysius gemarkeerd door het opkomen en ondergaan van de zon (D.H. 1.3).

⁷ Weißenberger (2002), p. 273.

⁸ Appianus' leven wordt gereconstrueerd als lopende van ongeveer 95 tot 165 n. Chr., tijdens de heerschappij van keizers Trajanus, Hadrianus en Antoninus Pius. Zie pagina 13, voetnoot 47.

⁹ Grant (1994), p. 2.

¹⁰ App. Praef. 45.

chronologische ordening. Zijn eigen methode brengt wel enkele problemen met zich mee; het knoeit op een bepaalde wijze met de correlatie tussen narratieve en historische tijd. In de overgang van het ene etnografische boek naar het andere wordt de tijd weer teruggespoeld en komen bepaalde personen weer tot leven die in het voorafgaande boek bij wijze van spreken al overleden waren. Daarnaast is Appianus' keuze wanneer hij in een etnografisch boek het narratief begint (vanaf het eerste contact met de Romeinen) soms curieus, en kijkt hij over bepaalde moeilijkheden heen wanneer hij het eindigt (wanneer alles is zoals in Appianus' eigen tijd).¹¹

In *caput* 53-60 van zijn *praefatio* maakt Appianus een verdere voorlopige indeling van zijn (overigens onvolledig overgeleverde) werk. Zijn eerste drie boeken zullen de Italische geschiedenis van Rome beschrijven (vanaf de koningstijd tot aan de Samnitische oorlogen). Daarna volgen enkele etnische boeken. Interessant genoeg noemt Appianus niet alle boeken die hij uiteindelijk zou schrijven. In zijn opsomming in de *praefatio* ontbreekt een vermelding van de boeken over de Illyrische, Syrische en Mithridatische oorlogen. Men kan zich afvragen of Appianus simpelweg geen volledige opsomming gaf in zijn *praefatio*, of dat hij zijn *praefatio* eerder schreef dan dat zijn werk vervolledigd was, en dus op een later tijdstip besloot om bovengenoemde boeken toe te voegen. Bucher is van mening dat Appianus zijn boeken voornamelijk in seriële volgorde schreef, en dat zijn *praefatio* eerder is ontstaan dan het werk als geheel. Dit gaf hem de vrijheid om tijdens het schrijfsproces de rangschikking van zijn materiaal te wijzigen.¹² Een argument dat Bucher hiervoor gebruikt is dat Appianus pas aan het einde van B.C. 5 toegeeft een Illyrische geschiedenis nodig gehad te hebben.

App. B.C. 5.145

καί μοι ἔδοξε τὰ Ἰλλυρικά, οὔτε ἀκριβῶς γινόμενά μοι γνώριμα οὔτε συντελοῦντα μῆκος ἰδίας συγγραφῆς οὔτε χώραν ἔχοντα ἐτέρωθι λεχθῆναι, τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐλήφθησαν, συνάγοντος αὐτὰ ἐς τέλος, προαναγράψαι καὶ ὑποθεῖναι αὐτὰ τῇ ὁμόρῳ Μακεδονικῇ.

En het scheen mij toe de Illyrische zaken, omdat ze noch welbekend exact voor mij naar voren gekomen zijn, noch de lengte van het eigen opschrijven vervullen, noch een plaats hebben om elders besproken te worden, van te voren op te tekenen en te plaatsen onder de naburige Macedonische geschiedenis, binnen de tijd, gedurende welke ze werden ingenomen, die die dingen tot een einde brengt.¹³

Waar Bucher echter aan voorbij gaat is dat Appianus hier duidelijk zegt dat de Illyrische geschiedenis te onbekend en weinig omvattend is om zijn eigen boek te krijgen binnen Appianus' werk, en dat hij het daarom onder de Macedonische geschiedenis geschaard heeft. De Illyrische geschiedenis telt inderdaad maar dertig capita en als deze (inderdaad) onderdeel was van het Macedonische boek, had Appianus weinig reden om dit in het bijzonder in zijn *praefatio* te vermelden. Dit neemt niet weg dat de veel langere Syrische en Mithridatische geschiedenissen, alsmede de verloren gegane Egyptische geschiedenis, ontbreken in Appianus' opsomming in Praef. 57.

¹¹ Pitcher (2009), p. 130-1.

¹² Bucher (2000), p. 416-8.

¹³ Het Grieks is verwarrend; vermoedelijk bedoelt Appianus te zeggen dat hij de Illyrische geschiedenis beschrijft vanaf het moment dat de Romeinen begonnen met hun verovering van de regio, tot aan 'het einde', oftewel de tijd waarin Appianus zelf leefde.

De laatste boeken van zijn werk zouden voor de Romeinse burgeroorlogen bestemd zijn, en Appianus deelt deze in op basis van de belangrijkste *staseis* (opstanden). Een belangrijk criterium op basis waarvan Appianus dit materiaal rangschikt binnen de vijf boeken zijn de generaals die oorlog tegen elkaar voerden; oftewel één boek over de strijd tussen Marius en Sulla, één over Caesar versus Pompeius, één over het tweede triumviraat versus de moordenaars van Caesar, en een laatste boek over Octavianus versus Marcus Antonius.¹⁴

App. Praef. 61

ὅδε μὲν ἐς βίβλους ἕκαστα τῶν ἐθνῶν ἢ στρατηγῶν τὰ ἐμφύλια διήρηται· ἡ δὲ τελευταία καὶ τὴν στρατιὰν αὐτῶν, ὅσῃν ἔχουσιν, ἢ πρόσοδον, ἢν καρποῦνται καθ' ἕκαστον ἔθνος, ἢ εἴ τι προσαναλίσκουσιν εἰς τὰς ἐπινείους φρουρὰς ὅσα τε τοιουτότροπα ἄλλα ἐπιδείξει.

Zo wordt elk van de volkeren opgesplitst in boeken of de burgeroorlogen van generaals; het laatste zal ook hun leger aantonen, hoe groot het is, of de inkomsten, die ze plukken van ieder volk, of wat ze besteden aan de marine wachtposten en zoveel andere soortgelijke zaken.

Van tevoren lijkt Appianus voor zijn *Bellum Civile* een andere opzet in hoofd gehad dan wat er uiteindelijk op papier gekomen is.

Boek	Inhoud volgens <i>praefatio</i>	Daadwerkelijke inhoud
B.C. 1	De strijd tussen Marius en Sulla.	De politieke activiteiten van de Gracchen, de Bondgenotenoorlog en de strijd tussen Marius en Sulla.
B.C. 2	De strijd tussen Caesar en Pompeius.	De strijd tussen Caesar en Pompeius.
B.C. 3	De strijd tussen de wrekers en de samenzweerders van Caesar.	De strijd tussen de wrekers en de samenzweerders van Caesar.
B.C. 4	De strijd tussen Octavianus en Marcus Antonius.	De strijd tussen de wrekers en de samenzweerders van Caesar.
B.C. 5	De (huidige) stand van zaken in de Romeinse organisatie.	De strijd tussen Octavianus en Marcus Antonius.

Zoals het schema aantoont is Appianus zijn geschiedenis van de burgeroorlogen op een eerder punt begonnen, namelijk bij het voorstel voor landverdelingen door Tiberius Sempronius Gracchus (133 v. Chr.), wat de eerste tijd van civiele onrust genoemd kan worden. Daarop volgt de Bondgenotenoorlog (90-88 v. Chr.), waarin Romes Italische bondgenoten in opstand kwamen met de bedoeling om Romeinse staatsburgers te worden. In de inleidende woorden van de *Bellum Civile* zelf noemt Appianus wel dat hij zijn werk begint bij Gracchus,¹⁵ wat als bewijs kan dienen dat Appianus' *praefatio* in een veel eerder stadium geschreven is dan de rest van zijn werk.

Verder valt op dat Appianus maar liefst twee boeken nodig gehad heeft om de tijd volgend op de dood van Julius Caesar, vanaf de proscripties tot aan de slag bij Philippi, volledig te beschrijven. Dit geeft Appianus nog het vijfde boek voor de tijd van het tweede triumviraat en de machtsstrijd tussen Octavianus en Antonius, maar een zesde boek, waarin Appianus een inventaris van de Romeinse organisatie zou geven, is naar we weten nooit

¹⁴ App. Praef. 57.

¹⁵ App. B.C. 1.6.

geschreven.

Appianus' *Bellum Civile* eindigt in het vijfde boek met het gevangen nemen van Sextus Pompeius, één van de laatste tegenstanders van het tweede triumviraat. Dit gebeurde nog vóór de machtsstrijd tussen Octavianus en Marcus Antonius een hoogtepunt bereikte. Toch had Appianus de intentie, zo zegt hij aan het begin van de *Bellum Civile*, om zijn werk af te sluiten met het moment waarop Egypte werd ingelijfd bij het Romeinse rijk, oftewel met de slag bij Actium in 31 v. Chr.

App. B.C. 1.6

αἱ δὲ λοιπαὶ τῶν ἐμφυλίων βίβλοι δεικνύουσιν, ὅσα οἱ τρεῖς ἐς ἀλλήλους τε καὶ Ῥωμαίους ἔδρασαν, μέχρι τὸ τελευταῖον δὴ τῶν στάσεων καὶ μέγιστον ἔργον, τὸ περὶ Ἄκτιον Καίσαρι πρὸς Ἀντώνιον ὁμοῦ καὶ Κλεοπάτραν γενόμενον, ἀρχὴ καὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς συγγραφῆς ἔσται.

De overige boeken over de burgeroorlogen tonen deze (oorlogen), zoveel als de drie tegen elkaar en tegen de Romeinen voerden, tot de laatste en grootste taak (veldslag), die bij Actium gebeurde voor Caesar tegen Antonius en Cleopatra tegelijk, en dit zal het begin zijn van de Egyptische geschiedenis.

Uit bovenstaande bewoordingen blijkt niet direct of Appianus op het moment dat hij het schreef wist of hij de slag bij Actium bij de B.C. wilde voegen of bij een (niet overgeleverd) etnografisch boek over de Egyptische geschiedenis, dat hangt ervan af of 'μέχρι' vertaald wordt als 'tot' of 'tot en met'. Op zijn minst geeft het aan dat het einde van de B.C. dicht bij de slag bij Actium zou komen te liggen. Bucher is van mening dat Appianus, toen hij de *praefatio* op de B.C. schreef, nog niet nog goed wist in welk boek hij de slag bij Actium zou moeten behandelen, en dat het ambigue karakter van zijn taalgebruik deze besluiteeloosheid reflecteert.¹⁶ In het laatste boek van de B.C. ontbreekt een beschrijving van de slag bij Actium en zijn directe voorgeschiedenis uiteindelijk, waaruit valt te concluderen dat deze zaken uiteindelijk in een nieuw etnografisch boek over Egypte zijn geplaatst. Ik ben me ervan bewust dat Appianus' Egyptische afkomst een mogelijke factor kan zijn in deze specifieke zaak; het zou kunnen dat hij een voorkeur had om een grootse gebeurtenis als de slag bij Actium in te lijven bij zijn Egyptische geschiedenis, maar lange tijd onzeker was of hij dit met het oog op de structuur van zijn werk zo zou kunnen plaatsen.¹⁷

Al deze dingen geven in ieder geval aan dat de structuur van Appianus' werk mogelijk niet vaststond op het moment dat hij zijn eerste, en zelfs tweede *praefatio* schreef. Pitcher zegt dat wanneer een schrijver zijn eigen uitgezette methode niet volgt, dit een aantal redenen kan hebben: ofwel uit leugenachtigheid, ofwel een verandering van concept, ofwel om op metahistorisch niveau anderen te bekritisieren en de eigen persoon te prijzen.¹⁸ Pitchers tweede mogelijkheid lijkt mij persoonlijk de meest waarschijnlijke wat Appianus betreft; hij had waarschijnlijk meer boeken nodig om zijn werk te schrijven dan hij oorspronkelijk gemeend had.

De structuur van Appianus' *Historia Romana* is echter wel vrij uniek te noemen. In plaats van Polybius' methode van een chronologische universele geschiedenis na te volgen kiest

¹⁶ Bucher (2000), p. 421.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Pitcher (2009), p. 34.

Appianus zijn eigen thema (de Romeinse overheersingspolitiek) en zijn eigen invalshoek om dit thema in te behandelen. Hij schijnt niet geïnteresseerd te zijn in de complexe oorzaken en aanleidingen van de zaken waar hij over schrijft (iets wat hem dikwijls werd verweten)¹⁹, maar gaat pragmatisch en zakelijk te werk. Aan bestaande discussies gaat hij meestal voorbij en ook weerhoudt hij zich over het algemeen van polemieken. Het resultaat is voor Appianus, aldus Bucher, belangrijker dan het proces.²⁰

Bronnen

Verdere methodologie wordt door historiografen, en dus ook door Appianus, niet zomaar in hun lopende tekst verwerkt, en het is niet altijd even duidelijk op welke bronnen historiografen hun informatie baseren. Soms laat Appianus in zijn narratief doorschemeren andere historiografische bronnen te gebruiken, zoals het werk van Asinius Pollio (een generaal onder Julius Caesar), waarmee Appianus' werk ook een zekere congruentie vertoont, aldus Pitcher.²¹ Gabba gaat zover om te zeggen dat Pollio zo goed als de enige bron was voor de *Bellum Civile*,²² maar Gowing bepleit dat Appianus niet zomaar één bron vertaalde, maar een veelheid aan bronnen tot zijn beschikking had en deze omzette naar zijn eigen inzicht.²³ Deze theorie lijkt aannemelijk, maar is moeilijk hard te maken. Niet altijd wanneer Appianus een andere schrijver noemt, betekent dit dat hij deze bron navolgt; soms wijkt hij er ook vanaf, zoals met Fabius Pictor en Polybius, wiens activiteiten Appianus wel noemt,²⁴ terwijl het niet schuwt af te wijken van hun weergave van de gebeurtenissen.²⁵ Soms gebruikt Appianus ook duidelijk dezelfde frasering als andere schrijvers, zonder hun namen te noemen.²⁶

Om zijn theorie te bewijzen gebruikt Gowing de laatste toespraak van Cassius Longinus, één van Caesars moordenaars, die hij gaf enkele dagen voor de voor hem noodlottige slag bij Philippi in 42 v. Chr..²⁷ Behalve Pollio kan Appianus ook de *Commentarii* van Messala Corvinus gebruikt hebben als bron voor deze episode binnen de geschiedenis.²⁸ Gowing gaat in tegen Gabba, die meent dat Cassius' toespraak vrijwel letterlijk overgenomen is van Pollio, en gebruikt daarvoor als argument dat er te veel pro-republikeinse en anti-Augusteïsche boodschappen in zitten, wat niet te rijmen valt met Appianus' status als schrijver in de tijd van

¹⁹ Bucher (2000), p. 433.

²⁰ Ibidem.

²¹ App. B.C. 2.82. Zie Pitcher (2009), p. 80.

²² Gabba (1956), p. 219.

²³ Gowing (1990), p. 158.

²⁴ Zie resp. App. Hann. 27 en Pun. 132.

²⁵ Pitcher, (2009), p. 82.

²⁶ Pitcher vergelijkt bijvoorbeeld het taalgebruik van Appianus en Cassius Dio wanneer ze de nasleep van de moord op Julius Caesar behandelen (Pitcher (2009) p. 83).

²⁷ De redevoering beslaat App. BC. 4.90-100 en is als volgt opgebouwd: 4.90 is een *exordium*, waarin Cassius zijn manschappen herinnert aan hun gemeenschappelijke doel. In 4.91-97 is een *narratio* van de gebeurtenissen van de afgelopen jaren. Na een laatste aansporing in 4.98 en het in ontvangst nemen van de bijval van de soldaten in 4.99 sluit Cassius zijn speech af in 4.100 met een uitleg van zijn militaire strategie.

²⁸ Corvinus diende in het het leger van Cassius in de tijd van de burgeroorlogen en schreef *commentarii* hierover. Zie: Marcus Valerius Messalla Corvinus. (2015). In *Encyclopædia Britannica*. Afkomstig van <http://www.britannica.com/biography/Marcus-Valerius-Messalla-Corvinus>. Appianus' narratief over de slag bij Philippi en dat van Plutarchus in zijn *Brutus* komen grotendeels overeen, en Plutarchus noemt Messala Corvinus als één van zijn bronnen (bijv. Plut. Brut. 40 en 45). Zie Gowing (1990) p. 159-60.

(vermoedelijk) Antoninus Pius en als monarchist²⁹, waarover later in dit hoofdstuk meer wordt gesproken.³⁰ De boodschap van de toespraak en Appianus' eigen politieke kleur komen niet overeen, dus moet het het werk van een ander geweest zijn. Gowing merkt terecht op dat het onmogelijk is voor Appianus om geen pro-republikeinse boodschappen in Cassius' toespraak te zetten, omdat de man aan het woord zelf een toegewijd republikein was en een vijand van de toekomstige Caesar.³¹ Het belangrijkste argument dat Gowing geeft voor de theorie dat Cassius' toespraak, en daarmee het merendeel van de *Bellum Civile*, bestaat uit het samenspel tussen verschillende bronnen en Appianus' eigen inbreng, zijn de verbale echo's die bestaan tussen de redevoering en Appianus' narratief. Vergelijk:

App. B.C. 1.95

καὶ τῶνδε οἱ μὲν ἀδοκίμως καταλαμβανόμενοι διαφθείροντο, ἔνθα συνελαμβάνοντο, ἐν οἰκίαις ἢ στενωποῖς ἢ ἱεροῖς, οἱ δὲ μετέωροι πρὸς τὸν Σύλλαν φερόμενοί τε καὶ πρὸ ποδῶν αὐτοῦ ῥιπτούμενοι.

Sommigen van hen stierven nadat ze onverwacht overvallen werden, waar ze gegrepen werden, in hun huizen, of in de steegjes, of in de tempels, en anderen (stierven) voor Sulla gedragen en gegooid voor diens voeten.

App. B.C. 4.95

προγράφονται χωρὶς δίκης, καὶ τὰ ὄντα αὐτοῖς δημεύεται, καὶ κτείνονται χωρὶς καταδίκης ἐν οἰκίαις, ἐν στενωποῖς, ἐν ἱεροῖς, ὑπὸ στρατιωτῶν, (...).

Ze zijn vogelvrij verklaard zonder recht, en hun bezit wordt hun ontnomen, en ze worden gedood zonder veroordeling in hun huizen, in de steegjes, door soldaten, (...).³²

Met echo's zoals deze linkt Appianus zijn narratief en de visie van zijn personages aan elkaar, waardoor het idee aannemelijker wordt dat Appianus in zijn toespraken tot op zeker niveau ook zijn eigen visies verwerkte.³³ Tot slot is aan te merken dat, hoewel de verslagen van de slag bij Philippi van Appianus en Plutarchus, en ook die van Cassius Dio³⁴, overeenkomen met elkaar, de aard van Cassius Longinus' toespraak sterk verschilt bij de drie schrijvers. Bij Plutarchus ontbreekt deze immers, en Dio vat kort samen wat 'οἱ μὲν περὶ τὸν Βροῦτον'³⁵ aan hun manschappen zeiden vlak voor de strijd (bij Appianus vond de toespraak enkele dagen voor de slag plaats). Deze woorden lijken, meer dan die van Appianus, op een traditionele *parakeleusis* (aansporing), wat men het meest zou verwachten van een auteur met een militaire achtergrond als Pollio.³⁶

Wat dit alles aannemelijk maakt is dat Appianus verschillende bronnen tot zijn beschikking had, maar deze niet letterlijk overnam, maar omvormde naar eigen inzicht. Mijn hypothese is

²⁹ Gabba (1956), p. 180-2.

³⁰ Zie pagina 13.

³¹ Gowing (1990), p. 162.

³² Beide passages gaan over vogelvrijverklaringen. In 1.95 gaat het over die van Sulla in 82 v. Chr., in 4.95 over die van Octavianus en Antonius in 43 v. Chr..

³³ Het kan ook gezegd worden dat Appianus zijn eigen narratief laat congrueren met een toespraak die hij later letterlijk over zou nemen, maar dit lijkt mij vergezocht. Zie ook Gowing (1990), p. 167.

³⁴ Wat een reden is om aan te nemen dat deze drie schrijvers geput hebben uit dezelfde bron(nen), mogelijk Pollio en Corvinus.

³⁵ D.C. 47.42. Het zijn dus niet de woorden Brutus zelf, en dus al helemaal niet van Cassius.

³⁶ Gowing (1990), p. 174.

dat deze aanpak het ontstaan van aanwijsbare vergissingen in zijn werk mogelijk maakt. Het is immers lastiger om de samenhang tussen verschillende stukken informatie te vinden, dan om één verslag nauwgezet te volgen; Appianus kan hierdoor verward geraakt zijn. Daarnaast is het een vraag tot hoeveel bronnen hij tegelijkertijd toegang had. Mogelijk heeft hij tijdens zijn onderzoek veel vanuit zijn geheugen moeten werken, omdat hij niet fysiek meerdere bronnen naast elkaar heeft kunnen leggen.

Of Appianus bij zijn bronnen ook ooggetuigenverslagen verwerkte in zijn onderzoek is in weinig woorden niet hard te maken; wel geeft hij in zijn beschrijving van de nasleep van de val van Carthago een levendige beschrijving van hoe Romeinse soldaten aan elkaar oorlogsverhalen vertelden, zodat een beeld ontstaat van hoe ooggetuigenverslagen zouden kunnen zijn ontstaan.³⁷ Ook andere omschrijvingen, die opvallen door hun levendigheid, zouden kunnen zijn ontstaan dankzij ooggetuigenverslagen, die van nature levendiger zijn dan hun opgetekende tegenhangers. Pitcher waarschuwt ervoor dat dit een te gemakkelijke aanname is, en dat de levendigheid van zekere passages ook van de hand van Appianus zelf kunnen zijn.³⁸

Doel

Als Appianus' directe doel het schrijven van de Romeinse geschiedenis is, moet hij deze kunnen verantwoorden, want het is al vele malen voor hem gedaan. Hij kiest een bijzondere insteek (de veroveringspolitiek) en introduceert deze in grootse termen, waardoor een beeld ontstaat dat zijn versie van de geschiedenis het waard is om geschreven te worden. Daarnaast heeft Appianus impliciete bijbedoelingen met zijn werk, namelijk om de Romeinse deugden te profileren en om te pleiten voor de monarchie.

Marincola schrijft dat er in de Laat-Republikeinse tijd een traditie ontstond waarin de historiograaf aan zijn publiek uitlegde waarom hij geschiedenis is gaan schrijven, of in ieder geval, waarom dat wat hij schrijft van belang is.³⁹ Appianus waagde zich immers op veelvuldig betreden terrein. Appianus noemt niet letterlijk in zijn *praefatio* waarom juist zijn versie van de geschiedenis ertoe doet, maar hij past wel een belangrijke techniek toe, die dit impliceert: amplificatie. Dat wil zeggen, het ontzettend vergroot en groots aangezet introduceren van het onderwerp waarover men schrijft.⁴⁰ Appianus introduceert het Romeinse rijk als een rijk dat een enorm geografisch gebied onder haar controle heeft. Deze notie komt niet overeen met die van Weißenberger, die Appianus' *praefatio* als nuchter en welhaast stoïcijns beschouwt.⁴¹ Hoewel dit niet ontkend kan worden als men Appianus vergelijkt met zijn voorgangers, is het moeilijk om niet een diep respect voor de Romeinse veroveringspolitiek te ontwaren in Appianus' woorden.

³⁷ App. Pun. 134.

³⁸ Pitcher (2009), p. 85-6.

³⁹ Marincola (1997), p. 43.

⁴⁰ Marincola (1997), p. 34 e.v.

⁴¹ Weißenberger (2002), p. 277.

App. Praef. 43

τὰ δὲ Ῥωμαίων μεγέθει τε καὶ χρόνῳ διήνεγκε δι' εὐβουλίαν καὶ εὐτυχίαν ἔς τε τὴν περὶ κτησιν αὐτῶν ἀρετῇ καὶ φερεπονίᾳ καὶ τάλαιπωρίᾳ πάντας ὑπερῆραν, οὔτε ταῖς εὐπραγίαις ἐπαιρόμενοι, μέχρι βεβαίως ἐκράτησαν, οὔτε συστελλόμενοι ταῖς συμφοραῖς.

Het Romeinse rijk muntte uit in grootte en tijdsduur door welberadenheid en voorspoed, en ze overtroffen allen in de verwerving ervan door deugd, goed leiderschap en doorzettingsvermogen, en niet waren ze opgeheven door successen, totdat ze zeker overwonnen hadden, noch omlaag gebracht door tegenslagen.

De geschiedenis van de Romeinen, hoe veelvuldig ook beschreven door andere geschiedschrijvers, is volgens Appianus overvloediger dan van welk ander rijk dan ook.⁴² Als de Romeinen het grootste rijk ter wereld hadden en hun geschiedenis de rijkste is, is een geschiedkundig werk over hun prestaties *ipso facto* bijzonder belangrijk. Niet alleen probeert Appianus op deze wijze zijn plekje op het geschiedkundig strijdtoneel te veroveren, hij dekt zijn methode hiermee ook in, opteert Marincola. Een geschiedenis met een dergelijke omvang qua tijd en ruimte als die van de Romeinen is moeilijk om in chronologische volgorde te behandelen, dus onderstreept de schrijver het belang van zijn keuze om de geschiedenis in etnografische boeken in te delen.⁴³ Pitcher voegt daaraan toe dat het aanduiden van de grootsheid of moeilijkheid van het onderwerp ook kan dienen als een compliment van de schrijver aan zijn eigen adres, dat hij een dergelijke onderneming durft te betrachten.⁴⁴ Amplificatie is echter geen doel, maar een middel voor de historiograaf; het geeft aan dat wat hij schrijft, de moeite waard is. Als Appianus' directe doel het beschrijven van de moed van de Romeinen is, wanneer ze in contact komen met bepaalde volkeren, maakt amplificatie de weg voor hem vrij.

Deze Romeinse moed en wilskracht komen uit de *praefatio* veelvuldig naar voren. Het is duidelijk dat Appianus een grote bewondering koesterde voor de Romeinse politiek. Een mogelijke bedoeling die hij verder gehad zou kunnen hebben met zijn werk is nauw verbonden met hem als persoon, en zijn voorkeuren. Bucher maakt het aannemelijk dat Appianus een groot ontzag koesterde voor de alleenheerschappij van de *principes*, en een verlangen koesterde om de opkomst van de Romeinen als wereldoverheersers uit te leggen aan andere volkeren.⁴⁵ In alle etnografische boeken worden de Romeinen immers getoond terwijl ze bezig zijn andere volkeren hun wil op te leggen, waarbij hun deugden worden benadrukt. Deze deugden worden gepresenteerd als een wezenlijk onderdeel van het Romeinse karakter, die zelfs tentoon gespreid worden tijdens de burgeroorlogen, en onafhankelijk zijn van de bestuursvorm.⁴⁶ Appianus zelf geeft sterke aanwijzingen zelf een aanhanger te zijn van het monarchistische stelsel.

⁴² App. Praef. 44.

⁴³ Marincola (1997), p. 42.

⁴⁴ Pitcher (2009), p. 38-9.

⁴⁵ Bucher (2000), p. 429.

⁴⁶ Bucher (2000), p. 430.

App. B.C. 1.6

ὧδε μὲν ἐκ στάσεων ποικίλων ἡ πολιτεία Ῥωμαίοις ἐς ὁμόνοιαν καὶ μοναρχίαν περιέστη:

Na verschillende opstanden werd de staat voor de Romeinen zo naar eenheid en monarchie ingericht;

Door de nevenschikking van ‘ὁμόνοιαν’ καὶ ‘μοναρχίαν’ maakt Appianus duidelijk dat onder een monarchie een staat eendrachtiger is dan wanneer ze binnen een republiek verscheurd wordt door verschillende facties. Door uitgebreid in te gaan op alle burgeroorlogen uit de late eerste eeuw v. Chr. contrasteert Appianus de republikeinse puinhopen met een ‘nieuwe’ bestuursvorm die zijns inziens wel werkt, en waar hij zelf ook mee bekend is. De republiek, of democratie, zoals Appianus het graag noemt, wordt gekenmerkt door *staseis* en schiet uiteindelijk altijd tekort.

App. B.C. 4.133

ἦν τε πρόφασις αὐτοῖς τῶν πόνων, καὶ ἐπὶ Πομπηίου καὶ νῦν, οὐχ ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν, ἀλλ’ ὑπὲρ δημοκρατίας, ὀνόματος εὐειδοῦς μὲν, ἀλυσιτελοῦς δὲ αἰεὶ.

De reden voor hun ondernemingen, zowel onder Pompeius als nu, was niet ten behoeve van hunzelf, maar ten behoeve van de democratie, een fraaie titel, maar altijd een schadelijke.

Brutus en Cassius, over wie het hierboven gaat, vechten voor een heilloze zaak. Als democratie, waarmee Appianus de oligarchische republiek bedoelt, niet de oplossing is, blijft er maar één staatsvorm over: monarchie. Deze visie past bij zijn persoonlijke achtergrond. In een *sphragis* aan het eind van zijn *praefatio* zegt hij immers het volgende:

App. Praef. 62.

τίς δὲ ὦν ταῦτα συνέγραψα, πολλοὶ μὲν ἴσασι καὶ αὐτὸς προέφηνα, σαφέστερον δ’ εἰπεῖν, Ἀππιανὸς Ἀλεξανδρεὺς, ἐς τὰ πρῶτα ἦκων ἐν τῇ πατρίδι καὶ δίκαις ἐν Ῥώμῃ συναγορευσας ἐπὶ τῶν βασιλέων, μέχρι με σφῶν ἐπιτροπεύειν ἠξίωσαν.

Wie deze dingen opgeschreven heeft, weten velen en ik sprak het zelf uit, maar om het duidelijk te zeggen, ik ben Appianus van Alexandrië, gekomen tot de voornaamste zaken in mijn vaderland, en zaken bepleit hebbend in Rome bij de keizers, totdat zij mij waardig achtten om procurator te worden.

Appianus was dus werkzaam voor de keizer(s)⁴⁷ en bekleedde zelfs het ambt van procurator. Het is dus niet vreemd dat Appianus een monarchistisch stelsel boven een democratisch/republikeins stelsel verkiest, daar hij door de monarchie uit kon groeien tot een invloedrijk man. Toch moet het beeld van Appianus als keizerlijke ‘lackey’ niet te ver doorgevoerd worden. Zijn karakterisering van Octavianus, de eerste keizer van het Romeinse rijk, is namelijk niet eenduidig positief.⁴⁸ Bucher geeft als mogelijke interpretatie hiervoor dat Appianus veel van de figuren over wie hij schreef zag alsof ze onder invloed waren van een

⁴⁷ Appianus noemt deze keizers niet bij naam, dus een persoonlijke relatie met één van hen kan niet hardgemaakt worden. Het wordt aangenomen dat Appianus rond 120 n. Chr. naar Rome verhuisde. In een fragment uit zijn verder verlorene boek over de Arabische geschiedenis vertelt Appianus dat hij ooit werd achtervolgd door een bende Joodse plundersers bij de Nijldelta (App. Fg. 19). Deze gebeurtenis is te herleiden tot de Kitosoorlog van 115-117, toen de Joodse inwoners van Cyrenaica en Egypte in opstand kwamen tegen het Romeinse Rijk. Dit gebeurde nog tijdens de regeringsperiode van Trajanus, en Appianus was toen klaarlijk nog niet in Rome, dus kunnen de keizers over wie Appianus het in Praef. 62 heeft Hadrianus, Antoninus Pius en/of Marcus Aurelius zijn, van wie Antoninus Pius een zeer waarschijnlijke kandidaat is.

⁴⁸ Gabba (1984), p. 69-70, bij Bucher (2000), p. 440.

goddelijke wil. Hun daden kwamen niet louter uit hunzelf voort, en dus hoefden ze niet geprezen of verguist te worden.⁴⁹ Bovendien hebben we al opgemerkt dat Appianus er vermoedelijk niet in geïnteresseerd was om een historische analyse van de burgeroorlogen te geven, inclusief al haar oorzaken, maar dat hij simpelweg een reeks gewelddadige *staseis* wilde behandelen. Of deze te wijten waren aan de goede of slechte eigenschappen van de verschillende generaals is hierin niet van belang. Zijn persoonlijke voorkeur ligt bij de monarchistische bestuursvorm, niet bij de monarchen in het bijzonder.

Persoon

De manier waarop Appianus zichzelf profileert en de doelen van zijn werk zijn nauw met elkaar verbonden. Binnen zijn werk neemt hij immers een bepaald standpunt in dat te verwachten is van iemand met zijn sociale status. Dit standpunt hoopte hij te verspreiden onder een Grieks-Egyptisch publiek, dat mogelijk aanstoot nam aan Appianus' positie. Zijn werk heeft daarmee zelfs een apologetische inslag.

Aan het eind van zijn *praefatio* noemt Appianus zijn eigen naam⁵⁰, en zegt hij een hoge positie te bekleden in zijn geboorteland Egypte, dat hij in Rome zaken bepleitte voor de keizers, en dat hij het ambt van procurator bekleed heeft. Het noemen van deze ambten was niet alleen een Romeinse traditie, het hielp hem ook om eerbiedwaardiger en geloofwaardiger over te komen. Marincola zegt dat Appianus geen directe kwalificaties noemt om geschiedenis te schrijven,⁵¹ maar ik meen dat het benadrukken van zijn sociale status wel degelijk fungeert als een soort van kwalificatie. Bovendien benadrukt hij zijn Romeinse positie binnen een niet-Romeinse samenleving. Het wordt aangenomen dat Appianus' directe publiek Grieks was, die niet alle Romeinse gebruiken en titels direct zouden begrijpen.⁵² Zo legt hij in B.C. 1.22 de positie van de *equites* uit.

App. B.C. 1.22

(...) τοὺς καλουμένους ἰππέας, οἱ τὴν ἀξίωσίν εἰσι τῆςβουλῆς καὶ τῶν δημοτῶν ἐν μέσῳ, (...).

(...) de genoemde ridders, die hun mening in het midden van de senaat en de volksvergadering hebben, (...).

Door dit soort kleine glossen kunnen we aannemen dat het publiek van Appianus niet bekend was met alle *ins and outs* van het Romeinse staatsbestel. Tegelijkertijd ontstaat het probleem dat de grote lijnen van dit systeem echter nooit uitgelegd worden; ook dit kan voortkomen uit Appianus' terughoudendheid van historische en politieke analyse, terwijl de grote lijnen van de geschiedenis hem meer schijnen te interesseren. Hij legt liever voor de duidelijkheid uit wat de rol van de ridderstand binnen het systeem was, dan het hele systeem uit de doeken te doen.

⁴⁹ Bucher (2000), p. 440.

⁵⁰ Het noemen van de eigenaam en afkomst van de schrijver van een historiografisch werk was gebruikelijk bij Griekse schrijvers uit het vroege keizerrijk, in tegenstelling tot hun Romeinse voorgangers (Marincola (1997), p. 274).

⁵¹ Marincola (1997), p. 145.

⁵² Bucher (2000), p. 438.

Blijkens zijn *praefatio* bewoog Appianus zich binnen de hogere sociale kringen te Rome, was hij procurator geweest, en men kan aannemen dat bijna alles wat hij in zijn leven bereikt had, hij te danken had aan het keizerrijk. Dat hij hier trots op was, draagt hij duidelijk uit. Maar dat is slechts de helft van het verhaal. Even trots was Appianus op zijn Alexandrische origine; hij zegt immers ook in zijn vaderland een ereplaats te bekleden. Daarnaast neemt Egypte binnen Appianus' *praefatio* al een bijzondere plek in. Als Appianus in Praef. 29-42 Rome vergelijkt met andere grote rijken uit het verleden, staat hij uitgebreid stil bij de strijdmacht en het bezit van 'τοῖς ἐμοῖς βασιλεῦσι',⁵³ waarmee hij de eerste koningen uit de Ptolemaeïsche dynastie van Egypte bedoelde, met name Ptolemaeus I Soter. Door middel van een wat gekunstelde route via Alexander de Grote komt Appianus hierop uit, en de passage lijkt geen andere functie te vervullen behalve het wijzen op Egyptes eigen militaire verleden. Weißenberger wijst erop dat het foutief is om in Appianus' representatieve houding ten opzichte van Egypte anti-Romeinse tendensen te zien; veel meer zou Appianus in het door hem bewonderde Rome een doorzetting zien van de geschiedenis van zijn vaderland.⁵⁴

Bucher meent dat er meer achter de opmerkingen over Egypte zat dan louter vaderlandse trots. Appianus zou wel eens gevreesd kunnen hebben dat zijn trotse landgenoten hem scheef aankeken wegens zijn 'Romeïnsheid'. Ze zouden gedacht kunnen hebben dat Appianus zijn Alexandrische afkomst verraden had in ruil voor Romeinse successen en eretiteln. Om zich te kunnen verdedigen tegen deze kwade tongen toonde Appianus in zijn werk aan hoe de Romeinen waardig waren om te heersen⁵⁵, en dat het voor de Egyptenaren niet onwaardig was om door de Romeinen overheerst te worden. Een aanlokkelijk idee, maar het is goed mogelijk dat Appianus' directe publiek, bestaande uit de (Griekse) elite in Egypte, zelf mogelijk ook profiteerde van de Romeinse overheersing, en dat Appianus daarom deze niet hoeft te rechtvaardigen. Weißenberger is van mening dat Appianus hier zich dus niet mee bezig houdt. Ik meen echter dat de dubbele positie die Appianus inneemt, ten opzichte van Rome en ten opzichte van Egypte, wel degelijk terug te zien is in zijn werk.

⁵³ App. Praef. 39.

⁵⁴ Weißenberger (2002), p. 271.

⁵⁵ Bucher (2000), p. 446.

Hoofdstuk 1: Fouten en vergissingen

Dit hoofdstuk zal zich bezighouden met de vraag of het vooroordeel jegens Appianus, dat zijn werk veel incorrecte data en feiten bevat,⁵⁶ op waarheid berust. Een goede methode om deze vraag te beantwoorden is om Appianus' narratief na te speuren op kleine of grote incorrectheden. Door zijn werk te vergelijken met dat van andere auteurs en met ons algemeen begrip van de Oudheid ondervinden we dat zijn kennis van de geschiedenis niet altijd onberispelijk is. Wat hij zegt komt niet altijd overeen met de heersende opvattingen, en soms noemt hij verkeerde namen, jaartallen en geografische aanduidingen. Men moet wel rekening houden met de mogelijkheid dat er, zeker in het geval van kleine naamsverwisselingen, ook kopieerfouten kunnen zijn gemaakt. Om nodeloze complicatie uit de weg te gaan, zal deze mogelijkheid in het midden gelaten worden. Verder zal onderzocht worden in hoeverre eventuele onjuistheden in Appianus' narratief te wijten zijn aan zijn werkwijze en de bedoeling die hij met zijn werk had; de mogelijkheid bestaat immers dat Appianus met opzet bepaalde data of gebeurtenissen in zijn werk liet samenvallen om het geheel te versimpelen en vlotter te doen verlopen.

Het gemakkelijkst om de waarachtigheid van Appianus' informatie te controleren is het, wanneer Appianus aanduidingen van tijd of plaats noemt, of wanneer hij het over bepaalde personen noemt. Kleine foutieve details in data, geografie en namen sluipen, zo zal blijken, her en der toch zijn narratief in, en we kunnen zijn gegevens vergelijken met de kennis uit andere bronnen, of zelfs de atlas, als het plaatsaanduidingen betreft.

Data

In *Bellum Civile* 1.98 zegt Appianus bijvoorbeeld dat Sulla de eerste dictator sinds 400 jaar is. Dit is incorrect; we weten immers uit Livius dat in 202 v. Chr. Gaius Servilius Geminus nog dictator geweest was, wat slechts ongeveer 120 jaar voor Sulla was.⁵⁷ Deze grove overschatting van de lengte van de dictatorvrije tijd is er mogelijk aan te wijten dat Appianus niet op de hoogte was van het bestaan van deze Servilius Geminus. Het is interessanter als Appianus gebeurtenissen noemt die feitelijk te controleren zijn, maar ze net een paar jaar te vroeg of te laat op zijn tijdbalk plaatst.

In 2.17 noemt Appianus dat Julius Caesar zijn bondgenoten Pompeius en Crassus ontmoette, en afsprak dat Pompeius en Crassus opnieuw consuls mochten worden, en dat Caesars gouverneurschap met vijf jaar verlengd werd. We kennen deze ontmoeting als de conferentie van Luca, die plaatsvond in 56 v. Chr.⁵⁸ Iets tevoren zegt Appianus:

App. B.C. 2.17

ὁ δὲ Καῖσαρ ἔν τε Κελτοῖς καὶ Βρεττανοῖς πολλὰ καὶ λαμπρὰ εἰργασμένος, (...).

Nadat Caesar vele schitterende zaken bij de Galliërs en de Britten had voltooid, (...)

⁵⁶ Bucher (2000), p. 411-2.

⁵⁷ Liv. 30.39.

⁵⁸ Zie Gruen (1974), p. 100-1.

Caesars invasie van Brittannië begon echter pas in 55 v. Chr., ná de conferentie van Luca. In boek 4 van zijn *Commentarii de Bello Gallico* behandelt Caesar zijn eerste poging Brittannië aan te vallen. Hij begint dit boek met het aanduiden in welk jaar het zich afspeelt: toen Pompeius Magnus en Crassus consul waren.⁵⁹ Dit consulschap was juist één van de beslissingen die Appianus noemt, die te Luca gemaakt waren. Hieruit valt te concluderen dat Appianus ofwel de invasie van Brittannië te vroeg geplaatst heeft, of de conferentie van Luca te laat.⁶⁰

Een vergelijkbaar voorbeeld staat iets verderop in hetzelfde boek. De senaat wilde Pompeius dictator maken, maar besloot op verzoek van Cato om hem in plaats daarvan consul te maken zonder een collega; dit was in het jaar 52 v. Chr.⁶¹ Appianus zegt dat Pompeius Cato echter het liefst zo ver mogelijk verwijderd wilde hebben.

App. B.C. 2.23

καὶ πρῶτος ὑπάτων ὄδε ἔθνη τε δύο μέγιστα καὶ στρατιὰν ἔχων καὶ χρήματα καὶ τὴν τῆς πόλεως μοναρχίαν διὰ τὸ μόνος ὑπατος εἶναι Κάτωνα μὲν ἐνηφίσατο, ἵνα μὴ παρῶν ἐνοχλοίῃ, Κύπρον ἀφελῆσθαι Πτολεμαίου βασιλέως, νενομοθετημένον ἤδη τοῦτο ὑπὸ Κλωδίου, ὅτι οἱ ποτε ἀλόντι ὑπὸ ληιστῶν ὁ Πτολεμαῖος ἐς λύτρα ὑπὸ σμικρολογίας δύο τάλαντα ἐπεπόμφει.

En omdat hij (Pompeius) als eerste van de consuls twee provincies, een leger, geld en alleenheerschappij over de stad had dankzij het zijn van de enige consul, besloot hij dat Cato, opdat hij hem door aanwezig te zijn niet in de weg zat, Cyprus moest afnemen van koning Ptolemaeus – een wet voorgeschreven door Clodius – omdat Ptolemaeus hem, toen hij ooit gevangen genomen was door zeerovers, twee talenten zond voor het losgeld door zijn krenterigheid.

Cato wordt dus handig uit de weg geruimd door hem naar Cyprus te sturen. In Plutarchus' *Vita Catonis* wordt deze episode echter vóór de notie dat Pompeius enige consul zou moeten worden, behandeld.⁶² Het wordt over het algemeen aangenomen dat Cato rond 58 v. Chr. vertrok naar Cyprus en terugkeerde in 56. Appianus plaatst deze gebeurtenis echter ruim zes jaar te laat in de tijd.⁶³

Het is opvallend dat Appianus binnen een relatief kort tijdsbestek in zijn werk (B.C. 2.8 tot 2.32) veel kleine vergissingen binnen zijn chronologie maakt.⁶⁴ Ook de twee bovengenoemde passages vallen hierbinnen. Een culminatie van deze fouten en de reden voor Bucher om in 1995 een artikel te publiceren is de grote hoeveelheid rechtszaken die in 52 v. Chr. onder Pompeius' derde consulschap gevoerd werden onder de noemer van de *Lex Pompeia de*

⁵⁹ Caes. Gal. 4.1.

⁶⁰ Het moet worden opgemerkt dat Appianus niet noemt dat de ontmoeting van het triumviraat te Luca plaatsvond. Deze connectie kan gemaakt worden op basis van de inhoud van de afspraken.

⁶¹ Later dat jaar benoemde Pompeius alsnog Lucius Scipio als medeconsul. Zie App. B.C. 2.25.

⁶² In Plut. Cat. Mi. 34 wordt Cato uitgezonden naar Cyprus, in *caput* 47 benoemt Cato Pompeius tot consul.

⁶³ Voor een chronologische ordening van deze gebeurtenis, zie Steel (2013), p. 179-81.

⁶⁴ Ik verwijst kort naar B.C. 2.17, waarin wordt verteld hoe Pompeius en Ahenobarbus tegen elkaar naar het consulschap streven, en hoe het tot schermutselingen komt. Appianus vermeldt een saillant detail; Pompeius kledij wordt met bloed besmeurd naar huis gedragen. Plutarchus en Cassius Dio plaatsen het incident van het besmeuren van Pompeius' kleding echter tijdens de verkiezingen van de *aediles* in 55 v. Chr. (Plut. Pomp. 53 en D.C. 39.32), en dus niet bij de verkiezingen van de consuls.

ambitu.⁶⁵ Eén van de aangeklaagden bij Appianus was de praetor M. Aemilius Scaurus. We weten dankzij Cicero (die hem verdedigde) dat Scaurus in 54 werd aangeklaagd onder de *lex Tullia* voor een *crimen repetundarum* (eveneens een vorm van corruptie), maar werd vrijgesproken.⁶⁶ Vrij snel daarop volgde een tweede aanklacht *de ambitu*, waarvoor Scaurus uiteindelijk veroordeeld werd. Dit gebeurde eveneens in 54 of misschien in 53. Dat Appianus dit proces in B.C. 2.24 onder de processen tijdens het derde consulschap van Pompeius schaarst is door velen gezien als een aanwijzing dat Scaurus voor de eerste aanklacht *de ambitu* niet is veroordeeld en dat daar een derde proces voor nodig was in 52 v. Chr., hoewel Appianus de enige bron voor dit aangenomen derde proces is.⁶⁷

App. B.C. 2.24

Τοιαῦτα δ' εἰπὼν ἐκύρου τὸν νόμον, καὶ πλῆθος ἦν αὐτίκα δικῶν ποικίλων. ἵνα τε μὴ δέισειαν οἱ δικασταί, αὐτὸς αὐτοῦς ἐπώπτευε στρατιὰν περιστησάμενος. καὶ πρῶτοι μὲν ἀπόντες ἐάλωσαν Μίλων τε ἐπὶ τῷ Κλωδίου φόνῳ καὶ Γαβίνιος παρανομίας ὁμοῦ καὶ ἀσεβείας, ὅτι χωρὶς ψηφίσματος ἐς Αἴγυπτον μετὰ στρατιᾶς ἐσέβαλεν ἀπαγορευόντων τῶν Σιβυλλείων, Ὑψαῖος δὲ καὶ Μέμμιος καὶ Σέξστος καὶ ἕτεροι πλείονες ἐπὶ δωροδοκίας ἢ πλήθους δεκασμῶ. Σκαῦρον δὲ τοῦ πλήθους παραιτουμένου ἐκήρυξεν ὁ Πομπήιος ὑπακοῦσαι τῇ δίκῃ· καὶ πάλιν τοῦ δήμου τοὺς κατηγοροῦς ἐνοχλοῦντος, σφαγὴ τις ἐκ τῶν Πομπηίου στρατιωτῶν ἐπιδραμόντων ἐγένετο, καὶ ὁ μὲν δῆμος κατεσιώπησεν, ὁ δὲ Σκαῦρος ἐάλω.

Nadat hij (Pompeius) zodanige dingen gezegd had, stelde hij de wet in, en meteen was er een veelheid aan verschillende processen. Opdat de rechters niet bang waren, overzag hij hen zelf nadat hij het leger rondom hen geplaatst had. En de eersten werden afwezig veroordeeld: Milo wegens de moord op Clodius, Gabinius voor zowel een wetsovertreding als goddeloosheid, omdat hij zonder senaatsbesluit naar Egypte was gegaan met zijn leger, hoewel de Sibillijnse boeken het afraadden, en Hypsaeus en Memmius en Sextus en vele anderen voor het aannemen van steekpenningen of omkoping van het volk. Toen het volk het voor Scaurus opnam, verklaarde Pompeius dat ze zich moesten schikken naar de wet; en toen het volk opnieuw de aanklagers lastig viel, ontstond er een slachting door de soldaten van Pompeius, die aan waren komen stormen, en het volk zweeg en Scaurus werd veroordeeld.

Volgens Bucher is de chronologische ordening die Appianus ons geeft incorrect en is er nooit een derde rechtszaak voor Scaurus geweest. Als hij immers voor de eerste aanklacht *de ambitu* in 54/53 was veroordeeld, was een tweede zaak niet nodig geweest, bovendien had hij niet aanwezig kunnen zijn voor de zaak, omdat hij dan al in ballingschap was gedwongen. Was hij vrijgesproken, is het onlogisch dat hij opnieuw werd aangeklaagd; er waren immers naar alle waarschijnlijkheid maatregelen dat iemand die was vrijgesproken van een misdaad onder de ene wet, niet voor dezelfde misdaad onder een andere wet opnieuw kon worden aangeklaagd.⁶⁸

Belangrijker is mogelijk echter nog dat Appianus zowel in deze specifieke passage als in de gehele context verre van feilloos blijkt. Zo schaarst hij ook het proces van Gabinius onder de reeks rechtszaken in 52 v. Chr., terwijl het bekend is dat Gabinius in 54 al veroordeeld was en

⁶⁵ *Ambitus* was een vorm van corruptie waarbij de beschuldigde rondging om zichzelf of diens protegés aan te bevelen bij het volk, met als doel om de uitkomst van een verkiezing in zijn eigen voordeel te beïnvloeden (Millar, F. (1998), p. 216).

⁶⁶ Cic. Att. 4.17.5.

⁶⁷ Bucher (1995), p. 396.

⁶⁸ Bucher (1995), p. 399-400.

dus niet opnieuw werd aangeklaagd onder het consulschap van Pompeius. Dit, gecombineerd met de grote hoeveelheid andere aanwijsbare vergissingen in datering binnen het kleine tijdsbestek van de Catilinarische samenzwering tot het uitbreken van de burgeroorlogen, maakt Appianus onbetrouwbaar. Dit hangt volgens Bucher nauw samen met Appianus' werkwijze. Hij beargumenteert dat Appianus veel met behulp van zijn geheugen op papier zette, in plaats van uitgebreid zijn bronnen te bestuderen. Dat verklaart waarom het proces van Gabinius en mogelijk dat van Scaurus opdoken in een later jaartal dan waarschijnlijk is. Scaurus werd immers aangeklaagd voor een misdaad waar in 52 v. Chr. vele anderen voor werden veroordeeld. Bovendien vond zijn eerste proces *de ambitu* plaats rond dezelfde tijd als het proces van Gabinius in 54. Appianus linkte op waarachtige wijze de twee processen met elkaar, maar plaatste ze vervolgens samen in de verkeerde tijd. Iets dergelijks kan er aan de hand zijn met alle fouten in Appianus' chronologie. Opmerkelijke details had hij onthouden bij het aanvankelijke onderzoek naar zijn bronnen (de kleding van Pompeius uit noot 36, of de rol van Clodius bij het uitzenden van Cato naar Cyprus in *B.C.* 2.23), maar de exacte plaatsing in de tijd niet.⁶⁹ Met andere woorden: feitelijk kloppende details zijn geen garantie dat de datering bij Appianus ook klopt.

Onmiskenbaar had Appianus veel tijd gestoken in zijn onderzoek, maar leek hij niet geïnteresseerd in elk feitje. Het samenpersen van verschillende processen binnen één passage laat zien dat Appianus de neiging had tot samenvoeging, mogelijk om zijn narratief vlotter te doen verlopen en niet te ingewikkeld voor zijn publiek te maken. Het waren immers niet de processen *an sich* die hem interesseerden, maar het feit dat er onder Pompeius' derde consulschap veel processen plaatsvonden.⁷⁰

Geografie

Naast verkeerde tijdsaanduidingen zijn er ook enkele topografische fouten te ontdekken in de *Bellum Civile*. In onderstaand fragment heeft Appianus het bijvoorbeeld over de locatie van de beslissende veldslag tussen de samenzweerders rond Catilina en de verdedigers van de Romeinse Republiek, de slag bij Pistoria.

App. B.C. 2.7

Κατιλίαν δὲ ἐς δισμυρίους τε ἀγείραντα καὶ τούτων τεταρτημόριον ὀπλίσαντα ἤδη καὶ ἐς Γαλατίαν ἐπὶ ἄλλην παρασκευὴν ἀπιόντα Αντώνιος ὁ ἕτερος ὕπατος ὑπ' Ἀλπειοῖς καταλαβόν, (...).

Nadat Antonius, de andere consul, Catilina, die bijna 20 000 man had verzameld, waarvan hij een deel reeds had bewapend, toen hij op weg ging naar Gallië voor de resterende voorbereiding, had ingehaald aan de voet van de Alpen, (...).

Pistoria, oftewel het moderne Pistoia, ligt aan de voet van de Apennijnen, niet aan de voet van de Alpen, zoals Appianus lijkt te menen. Daarnaast strookt zijn versie van de feiten niet met die van andere schrijvers. In zijn korte beschrijving van de veldslag is het de consul Antonius die een einde maakt aan de Catilinarische samenzwering. Bij Sallustius kunnen we echter

⁶⁹ Bucher (1995), p. 408.

⁷⁰ Bucher (1995), p. 409-10.

lezen dat Antonius tijdens de slag ziek was (hij was *pedibus aeger*), en dat zijn rechterhand Petreius de leiding over het leger had.⁷¹

Verderop in B.C. 2.56 beschrijft Appianus dat tijdens de aanloop van de slag van Dyrrachium⁷² in 48 v. Chr. Julius Caesar zijn legerkamp opsloeg bij de rivier de Alor. Caesar zelf zegt in zijn *Commentarii de Bello Civile* echter dat het bij de rivier de Apsus (die tegenwoordig ‘Seman’ wordt genoemd) was.⁷³⁷⁴

Soms is Appianus’ geografie niet direct fout, maar eerder ingewikkeld en voor meerdere interpretaties vatbaar.

App. B.C. 4.88.

οἱ δὲ τοὺς πολεμίους ὑπολαμβάνοντες οὐκ ἐς κόλυσιν μὲν ὁδῶν αὐτοῖς ἀπαντᾶν, τροφῶν δὲ ἀπορία ἐς Θράκιην ἀντὶ Μακεδονίας ὑπερβῆναι, ἐβάδιζον ἐπὶ Αἴνου καὶ Μαρωνείας, ὅθεν ἐπὶ Λυσιμαχείας τε καὶ Καρδίας, αἱ τὸν ἰσθμὸν τῆς Θρακίου χερρονήσου διαλαμβάνουσιν ὥσπερ πύλαι, μετὰ δὲ ἄλλην ἡμέραν ἐς τὸν Μέλανα κόλπον ἀφίκοντο.

En zij (Brutus en Cassius), omdat ze meenden dat de vijanden hen niet tegemoet traden om de weg voor ze af te sluiten, maar dat ze door gebrek aan voedsel naar Thracië in plaats van Macedonië overstaken, trokken op naar Aenus en Maronea, en daarvandaan naar Lysimacheia en Cardia, die de istmus van het Thracische schiereiland afsloten als poorten, en na de volgende dag bereikten ze de golf van Melas.

De geografie is verwarrend. Voor het vertrek waren Brutus en Cassius de Hellespont overgestoken van Abydos naar Sestus, gelegen op het Thracisch schiereiland. Daarna vertrokken ze naar het westen in de richting van Aenus, van het schiereiland af, en Maroneia, een stad op het Griekse vasteland. Het Griekse ‘ὅθεν ἐπὶ’⁷⁵ laat zich vertalen als ‘waarvandaan naar’, maar het is niet zo dat Cassius en Brutus vanuit Griekenland teruggingen naar het Thracische schiereiland en zo de golf van Melas bereikten. Deze (de huidige golf van Saros) ligt immers veel dichterbij Cardia dan bij Lysimacheia.

De aanwezigheid van Appianus’ topografische excursen, en ook de fouten die hij hierin soms maakt, zijn volgens Gowing een bewijs dat Appianus niet zomaar letterlijk bronnen als Asinius Pollio en Messala Corvinus over heeft genomen. Voor hun contemporaine publiek zou de locatie van bepaalde veldslagen en andere historische gebeurtenissen niet direct relevant zijn, maar voor dat van Appianus, dat mogelijk onbekend was met de gebeurtenissen uit een verder verleden en de daden van een ander volk, des te meer. Als Appianus fouten maakt in geografische duidingen kan dit te maken hebben met het verwarren of manipuleren van zijn bronnen. Het is onwaarschijnlijk dat deze bronnen consequent de fouten zouden

⁷¹ Sal. Cat. 59.4. Ook bij Cassius Dio vinden we Petreius als legeraanvoerder, maar deze schrijver heeft het saillante detail toegevoegd dat Antonius deed alsof hij ziek was. Zie D.C. 37.39.

⁷² De slag van Dyrrachium (in het huidige Albanië) was een veldslag tussen Caesar en Pompeius. Laatste genoemde bleek de uiteindelijke overwinnaar.

⁷³ Caes. Civ. 3.13.

⁷⁴ Tot op heden is het mij onbekend welke rivier Appianus bedoeld kan hebben met ‘Alor’. Het kan een alternatieve naam voor de Apsus geweest kunnen zijn in de Oudheid, maar de naamsverandering zou zelfs door een kopieerfout ontstaan kunnen zijn, gezien de niet-toevallige alliteratie van de twee namen.

⁷⁵ De vertaling van White zegt dat ze vanuit Lysimacheia en Cardia naar Aenus en Maroneia vertrokken, wat ook blijkt uit App. B.C. 4.101, maar het Grieks is verwarrend.

maken die Appianus maakt, dus zijn deze van zijn eigen hand.⁷⁶ Men moet oppassen voor een cirkelredenatie. De fouten die Appianus maakt, ook met betrekking tot tijdsaanduidingen en eigennamen, tonen aan hoe Appianus met zijn bronnen te werk ging, maar deze werkwijze kan ook gebruikt worden om te verklaren waarom Appianus fouten maakt.

Namen

Wanneer het om namen gaat kan het feit dat veel Romeinen op elkaar gelijkende of zelfs dezelfde namen hadden bij de historiograaf verwarring gezaaid hebben. Hierdoor is het voorstelbaar dat in Appianus' relaas soms daden en woorden aan de één toegeschreven worden die eigenlijk aan de ander toebehoren. Zo wordt de beruchte samenzweerder Lucius Sergius Catilina door Appianus 'Gaius Catilina'⁷⁷ genoemd en Caesars medeconsul in 59 v. Chr. niet Lucius Bibulus, maar 'Marcus Bibulus'.⁷⁸ Dergelijke vergissingen kunnen net als sommigen van de voorgaanden net zo goed aan de tekstoverlevering als aan Appianus zelf te wijten zijn, maar er is ook tenminste één instantie waarin de historiograaf zelf duidelijk niet weet met welk lid van een *gens* hij te maken heeft.

Julius Caesar kwam volgens Appianus na de slag bij Pharsalus op de Hellespont Gaius Cassius tegen, die zich aan hem overgaf.

App. B.C. 2.88

ὁ δ' οὕτως ἑαυτὸν αἰσχυρῶς ὑπὸ φόβου μόνου παραπλέοντι παραδοῦς ὕστερον ἐν Ῥώμῃ δυναστεύοντα ἤδη κατέκτανεν: (...).

En hij, die (Cassius) zichzelf zo schandelijk door angst alleen overgaf aan de man die overstak, doodde hem uiteindelijk later in Rome toen hij de macht had; (...).

Dit is een twijfelachtig verhaal, en Caesar zelf noemt het niet in zijn *Bellum Civile*. Wel zegt hij dat zijn toekomstige moordenaar bij het horen van het nieuws over de slag zich op Sicilië bevond en vervolgens naar Vibo in het zuiden van het Italiaanse vasteland voer.⁷⁹ Hij was dus nergens bij de Hellespont in de buurt, en volgens White voer Caesar daar zelfs eerder dan Cassius vertrok uit Messina.⁸⁰ Suetonius, die in zijn keizerlevens deze episode wel behandelt, zegt dat de man die Caesar op de Hellespont tegenkwam Lucius Cassius was, een hele andere Cassius dus.⁸¹ Appianus heeft het echter duidelijk over Gaius Cassius Longinus, één van de samenzweerders, een duidelijke vergissing dus. Gowing wijst op het kenbaar grote respect dat Appianus had voor de figuur Cassius Longinus (blijkens bijvoorbeeld uit een korte lofrede na diens dood in B.C. 4.123).⁸² De mogelijkheid bestaat dat Appianus, toen hij tijdens zijn onderzoek de naam Cassius tegenkwam, automatisch dacht aan één van de historische figuren die zijn voorkeur genoten, en zo een ondoordachte fout maakte.

⁷⁶ Gowing (1990), p. 160-1.

⁷⁷ App. B.C. 2.2.

⁷⁸ App. B.C. 2.9. Voor de correcte naam, zie Suetonius (Suet. Jul. 19) en Cassius Dio (D.C. 37.8)

⁷⁹ Caes. Civ. 3.101.

⁸⁰ White (1913), p.391.

⁸¹ Suet. Jul. 63.

⁸² Gowing (1990), p. 177.

Overige fouten

Niet alleen binnen aanduidingen van tijd, plaats en persoon is Appianus te betrappen op fouten. Soms maakt hij ze ook binnen de historische context of wijkt zijn versie van de gebeurtenissen aanwijsbaar af van die van andere bronnen. We moeten oppassen niet te snel de feiten van andere schrijvers te accepteren en die van Appianus te verwerpen. Wanneer hij echter afwijkt van meerdere bronnen, of van bronnen die nauwer betrokken zijn bij de actie die wordt beschreven (zoals de *Commentarii* van Julius Caesar) valt het toch op. Het is aannemelijk dat Appianus veel vanuit zijn geheugen te werk ging en niet elk feitelijk detail uit zijn bronnen onthouden had, en dat dit mogelijk nooit zijn bedoeling is geweest.⁸³ Al dat niet bewust streefde hij naar een zo vlot mogelijk lopend narratief, zonder te verzanden in complexe uiteenzettingen. Zo ook als Appianus politieke beslissingen toeschrijft aan dezen of genen. Omdat Appianus een Alexandrijn was, en bovendien leefde in de keizertijd, is het niet ondenkbaar dat hij de Romeinse staatsinrichting soms, met opzet of niet, versimpeld weergeeft. Zie bijvoorbeeld het volgende:

App. B.C. 1.1

(...), οὐδέν οὐδὲ τότε χειρῶν ἔργον, ἀλλ' ἀρχὴν ἑαυτοῦ προστάτιν ἀπέφηνε καὶ ἐκάλεσε δημαρχίαν ἐς κόλυσιν μάλιστα τῶν ὑπάτων ἀπὸ τῆς βουλῆς αἰρουμένων μὴ ἐντελὲς αὐτοῖς ἐπὶ τῇ πολιτείᾳ τὸ κράτος εἶναι.

(...), En zelfs toen was er geen enkele daad van geweld, maar het (volk) stelde een magistraat in als bescherming van zichzelf en noemde hem 'volkstribuun', met name voor de controle (letterlijk: verhindering) van de consuls, die gekozen waren door de senaat, opdat niet de macht over de staat volledig bij hun lag.

Appianus zegt dat de consuls gekozen werden door de senaat, terwijl dit in feite uiteindelijk werd gedaan door de *comitia centuriata*.⁸⁴ Wel was het zo dat de senaat in staat was om mensen voor te dragen.⁸⁵ Het Griekse woord 'αἰρέω' lijkt toch meer connotaties te hebben met het actief uitkiezen van personen dan het met het aanwijzen, dus kan men zeggen dat Appianus hier een fout maakt. Dit kan komen omdat Appianus niet bekend genoeg was met het functioneren van de oude republiek, maar ook omdat het nooit zijn bedoeling was om zijn publiek de functies van elke volksvergadering uit leggen. Gowing beargumenteert echter dat Appianus juist erg geïnteresseerd was in het werken van de Romeinse republiek en er plezier in schepte deze uit te leggen aan zijn publiek.⁸⁶ Of dit zo is of niet terzijde, het neemt niet weg dat Appianus de politieke realiteit soms vereenvoudigd weergeeft. Zo wordt in de behandelde passage 2.23 ook gezegd dat Pompeius als enige consul degene was die Cato naar Cyprus gestuurd had, terwijl het aannemelijker was dat Cato's zending het product was geweest van diverse volksvergaderingen. Het is niet ondenkbaar dat Pompeius een aanzienlijke vinger in de pap gehad heeft bij die beslissing, maar desalniettemin is het een versimpeling van de politieke werkelijkheid, zoals er vele andere zijn. Appianus had sterk de neiging om de beslissing van de volksvergaderingen op één man af te schuiven. Dit kan gezien worden als

⁸³ Bucher (1995), p. 418.

⁸⁴ Zie bijv. Liv. 1.60.

⁸⁵ Consul. (2015). In *Encyclopædia Britannica*. Afkomstig van <http://www.britannica.com/topic/consul-ancient-Roman-official>

⁸⁶ Gowing (1990), p. 176.

een uiting van onwetendheid van het republikeinse systeem, maar veel meer nog als een poging tot versimpeling.⁸⁷

Wanneer Appianus afwijkt van andere bronnen wat betreft tijdsaanduidingen, topografische duidingen, eigennamen en politieke systemen is het niet moeilijk de schrijver te betrappen op een fout; onze kennis van deze zaken is immers vrij exact. Wanneer zijn narratief op een andere wijze verschilt van die van andere schrijvers moet men niet te snel Appianus verwerpen en zijn voor- of navolgers als feilloos zien. Toch kan het zijn dat hij belangrijke informatie niet vermeldt, die andere schrijvers hun publiek wel meegeven. De volgende passage is hier een voorbeeld van.

App. B.C. 1.63

καὶ φυγῆς τῶν λοιπῶν γενομένης ὁ Γναῖος αὐτοῖς ὑπήντα, χαλεπαίνων ὡς ὑπάτου παρανόμως ἀνηρημένου: δυσχεράνας δ' ὅμως εὐθὺς ἤρχεν αὐτῶν.

En nadat er een vlucht was ontstaan van de rest kwam Gnaeus naar hen toe, toornig over hoe wetteloos een consul was vermoord; maar hoewel hij ontevreden was nam hij toch meteen het bevel over hen.

In het bovenstaande staat hoe proconsul Gnaeus Pompeius Strabo reageerde toen de consul Pompeius Rufus in 88 v. Chr. werd vermoord door soldaten; soldaten die eerst nog onder Strabo's eigen bevel stonden. Het volk had echter besloten dat Rufus het commando over het leger mocht krijgen. Strabo was daar verontwaardigd over, dat noemt ook Appianus, maar wat hij niet noemt is dat Strabo ook verantwoordelijk was voor Rufus' dood. Dat is wat we tenminste in de *Epitomae* van Livius lezen.

Liv. Epit. 77.8

Q. Pompeius cos. ad accipiendum a Cn. Pompeio procos. exercitum profectus consilio eius occisus est.

Omdat de consul Quintus Pompeius vertrok om het leger van de proconsul Gnaeus Pompeius over te nemen, is hij op diens bevel gedood.

Hetzelfde staat ook bij Velleius Paterculus,⁸⁸ en dat Strabo achter de moord op Rufus zat wordt dus over het algemeen als een feit beschouwd. De vraag rijst op of Appianus dit niet heeft geweten of simpelweg heeft verzwegen. Toch vermeldt hij doorgaans wel de hoofdschuldige als iemand door een samenzwering om het leven is gekomen, dus kunnen we stellen dat Appianus hier een stukje cruciale informatie vergeten is te vermelden.

Het is lastig om te kunnen zeggen of Appianus daadwerkelijk ergens onwetend over was of iets vergeten was enerzijds, of dat hij met opzet ervoor gekozen heeft bepaalde informatie niet te weergeven. Ook als hij juist géén vergissing maakt. Zo zegt hij dat Cicero de eerste Romein was die de titel '*Pater Patriae*' mocht dragen.

⁸⁷ Luce trok deze conclusie na een onderzoek in 1958 naar Appianus' begrip van de werking van de Romeinse republiek. Luce (1958), p. 110-121.

⁸⁸ Vell. 2.20

App. B.C. 2.7

Κάτωνος δ' αὐτὸν καὶ πατέρα τῆς πατρίδος προσαγορεύσαντος ἐπεβόησεν ὁ δῆμος, καὶ δοκεῖ τισιν ἦδε ἢ εὐφημία ἀπὸ Κικέρωνος ἀρξαμένη περιελθεῖν ἐς τῶν νῦν αὐτοκρατόρων τοὺς φαινομένους ἀξίους:

Omdat Cato hen aanspoorde begon het volk hem (Cicero) aan te roepen als vader van het vaderland. En sommigen menen dat deze eretitel, begonnen van Cicero, nu rondgaat naar hen van de alleenheersers (keizers) die hem waardig lijken.

Appianus' behandeling van de titel *Pater Patriae* is dubieus. Hij zegt immers dat het dragen van deze titel bij Cicero begon, en dat dit later met name door keizers werd gedaan. We weten echter dankzij Livius dat M. Furius Camillus ook tot 'vader van het vaderland' werd uitgeroepen, nadat hij het bezette Rome bevrijd had van de Galliërs in 4^e eeuw v. Chr.⁸⁹ Hiermee imiteerde hij Romulus, de mythische stichter van de stad, en de eerste drager van die titel. Het is echter problematisch om zomaar te zeggen dat Appianus wederom een vergissing heeft gemaakt. Gary Miles (1995) oppert dat het juist Livius en zijn tijdgenoten waren die een fout maakten, door de titel van *Pater Patriae* te plaatsen in een zo ver verleden. Hij noemt dit een anachronisme en een werktuig om de heerschappij, die begonnen was door Julius Caesar en voortgezet door Augustus, meer luister bij te zetten.⁹⁰ De eretitel die zij droegen was des te eervoller, omdat men deze toe begon te schrijven aan figuren als Romulus en Camillus. Het is opvallend dat ook Plutarchus en Cassius Dio, twee schrijvers met wie Appianus al eerder is vergeleken, aangezien deze drie schrijvers uit dezelfde bronnen geput kunnen hebben,⁹¹ bij hun behandeling van Camillus' overwinning op de Galliërs, hem de titel *Pater Patriae* niet toegedicht hebben. Waarschijnlijk was Appianus dus niet bekend met deze traditie, die door Livius wel gevolgd wordt.

Een laatste voorbeeld waarin Appianus' informatie afwijkt van een bron, die nota bene een ooggetuige was van de beschreven gebeurtenis, heeft betrekking tot de slag bij Pharsalus in 48 v. Chr..

App. B.C. 2.79

τὸ γὰρ δέκατον τέλος σὺν αὐτῷ περιδραμεῖν τὰ λαῖα τοῦ Πομπηίου ἔρημα ἰπέων γενόμενα καὶ πανταχόθεν ἀτρεμοῦντας ἐς τὰ πλευρὰ ἐσακοντίζειν, μέχρι θορυβουμένοις ἐμπροσόντας βία τρέψασθαι καὶ τῆς νίκης κατάρξαι.

Hij (Caesar) zegt dat het tiende legioen met hemzelf de linkervleugel van Pompeius omsingelde, nadat deze verstoken was van de cavalerie, en dat ze van alle kanten spieren wierpen naar de flanken van hen die stil stonden totdat de aanvallers zich met geweld richtten op de door lawaai verwarden, en het begin maakten van de overwinning.

Deze cruciale manoeuvre van Caesars leger was de dolksteek voor Pompeius en luidde het einde van de slag bij Pharsalus in. Appianus is echter er echter niet duidelijk over wie nu verantwoordelijk was voor de omsingeling van Pompeius' linkerflank. Hierboven staat duidelijk het tiende legioen, maar in B.C. 2.78 waren het nog de 'ἰππέες' van Caesar, oftewel

⁸⁹ Liv. 5.49.7.

⁹⁰ Miles (1995), p. 100.

⁹¹ Zie pagina 10.

zijn eigen cavalerie. Caesar zelf in zijn *Commentarii de Bello Civile* zegt echter dat hij een signaal gaf aan zijn ‘quartae aciei, quam instituerat sex cohortium’ (vierde slaglinie, die hij had opgebouwd uit zes cohorten). Deze cohorten waren uiteindelijk verantwoordelijk voor het wegslaan van Pompeius’ cavalerie én het cruciale omsingelen van de rest van Pompeius’ flank.⁹² Appianus noemt wel dat zekere cohorten de cavalerie op de vlucht joegen (2.78), maar splitst de verdere actie op, en laat ofwel Caesars cavalerie, ofwel zijn tiende legioen (met Caesar zelf) de overwinnende aanval uitvoeren. De mogelijkheid dat Appianus zichzelf tegenspreekt door eerst de cavalerie en daarna het tiende legioen te noemen biedt stof tot nadenken voor het volgende hoofdstuk. Als Appianus inderdaad de vierde slaglinie waar Caesar het over heeft en het tiende legioen in zijn eigen narratief heeft doen samenvallen, is dat volgens Bucher (2005) een bewuste keuze geweest.

“Here the factually inaccurate statement that Caesar’s tenth legion encircled Pompey’s left flank is prompted by Appian’s desire to restrict the number of characters (individual or corporate) in his narrative. (...) For the sake of the narrative economy he has collapsed the reserve line and the tenth legion into one entity.”⁹³

Ik wil hier tegenin brengen dat Appianus het juist ingewikkelder maakt. Bij Caesar zijn het immers de cohorten uit de vierde slaglinie die verantwoordelijk zijn voor zowel de hinderlaag op de cavalerie van Pompeius, als het omcirkelen van diens linkerflank. Appianus splitst deze twee acties nodeloos op naar de cohorten enerzijds en het tiende legioen anderzijds. Als mogelijke oplossing hiervoor wil ik aandragen dat Appianus over het algemeen meer sympathie koestert voor de zaak van Caesar dan voor die van Pompeius, en dat hij de beslissende actie wilde toeschrijven aan het gedeelte van het leger, waar Caesar persoonlijk mee ten strijde trok. Het wordt immers uitdrukkelijk gezegd dat Caesar zelf aan het hoofd stond van dit tiende legioen.

Toch zit er in het narratief van de slag van Pharsalus op een ander punt een zekere mate van versimpeling. Volgens Bucher is het op te merken dat Appianus de aanval van en hinderlaag op de Pompeiaanse cavalerie in een relatief vroeg stadium van de slag bij Pharsalus plaatste, voordat de rest van de legers slaags met elkaar raakten. Daardoor is Appianus snel van deze cavalerie ‘verlost’ en hoeft hij de behandeling van de strijd van de voetsoldaten niet voor de ruiters te onderbreken.⁹⁴ Dit is inderdaad een ander cruciaal verschil tussen de narratieven van Caesar en Appianus. In de *Commentarii* is het Caesar die als eerste aanvalt, terwijl Pompeius’ mannen hun formatie niet breken en de aanval afwachten. Bij Appianus ziet Pompeius hoe zijn bondgenoten onrustig worden⁹⁵ en geeft hij zijn cavalerie het signaal tot een charge. Daardoor is het voor Appianus inderdaad mogelijk om deze cavalerie snel uit zijn narratief te

⁹² Caes. Civ. 3.93-4.

⁹³ Bucher (2005), p. 63. Wat de actieve rol was van het tiende legioen in Caesars narratief is lastig te zeggen. Hij plaatste het aan zijn rechtervleugel, en ging persoonlijk met een gedeelte ervan over tot de aanval. Het tiende legioen of de rechtervleugel worden in het narratief niet specifiek meer genoemd. Wel zegt Caesar dat zijn cavalerie moest terugtrekken toen die van Pompeius naderde (waarop de hinderlaag van de cohorten volgde). Ik neem aan dat deze cavalerie tenminste een gedeelte was van de schare waarmee Caesar de eerste aanval waagde.

⁹⁴ Bucher (2005), p. 63

⁹⁵ Het gedrag van Pompeius’ bondgenoten is volgens Bucher ook van cruciaal belang voor de manier waarop Appianus te werk gaat; Bucher meent dat Appianus de bondgenoten in een zo slecht mogelijk daglicht wilde stellen. Zie Bucher (2005), p. 51.

schrijven, dat niet nodeloos gecompliceerd wordt door te veel verschillende afdelingen die verschillende dingen aan het doen zijn. Buchers visie onderstreept wat ik tot nu toe al eerder geopteerd heb: Appianus wil niet verzanden in te uitgebreide beschrijvingen, en laat daarvoor historische accuratesse soms varen.

Toch geven de tot nu toe behandelde voorbeelden geen eenduidig beeld van deze theorie van versimpeling. Het werkt om te verklaren waarom Appianus politieke beslissingen onjuist aan iemand toeschrijft, of zelfs waarom twee legereenheden op miraculeuze wijze samenvallen. Maar het verklaart de gaten in de chronologie niet, en verhaspelingen met namen van personen en plaatsen evenmin. Een veel betere verklaring kan te vinden zijn in de manier waarop Appianus met zijn bronnen omgaat. Hij gebruikte er waarschijnlijk meerdere in plaats van er één nauwgezet op te volgen (zie pagina 9-10), en Bucher (1995) voegt de mij plausibel toeschijnende optie toe dat Appianus veel vanuit zijn geheugen werkte. Als de man veel verschillende bronnen las, daar het belangrijkste van onthield en er vervolgens zijn eigen verhaal van maakte, is het niet ondenkbaar dat op die manier feiten door elkaar gingen lopen, of dat namen en plaatsen verward werden.

Dat wil dus zeggen dat veel fouten die Appianus maakt geen bewuste keuzes zijn, maar op indirecte wijze voortkomen uit zijn werkwijze en zijn bedoelingen. Hij neemt niet uitgebreid de tijd om zijn bronnen nauwgezet na te volgen, en het grote verhaal gaat bij hem altijd boven de chronologische verbanden. Hij wilde de geschiedenis van de burgeroorlogen immers beschrijven aan de hand van de grootste *staseis*, en de burgeroorlogen van de eerste eeuw v. Chr. waren dan ook zijn voornaamste doeleinden. Dat verklaart waarom Appianus zich met een soort haast door de eerste akte van zijn tweede boek heen werkt, om met het uitbreken van de oorlog tussen Pompeius en Caesar weer gas terug te nemen. De hoeveelheid aanwijsbare fouten in de chronologie lijkt dan in ieder geval ook te verminderen.

Hoofdstuk 2: Interne samenhang

Dit hoofdstuk gaat onderzoeken of er op diverse plekken in Appianus' werk zich interne incongruenties bevinden; daarmee bedoel ik dat Appianus dingen beschrijft, die ofwel eerdere beweringen van hem tegenspreken, ofwel niet op een logische manier volgen uit het voorafgaande. Als dit zo is, kan dat te maken hebben met een aantal zaken. Allereerst met het idee dat Appianus historische reflectie schuwde,⁹⁶ zodat de acties die in zijn narratief beschreven worden onvoldoende gemotiveerd lijken.

Daaruit kan de tweede mogelijkheid volgen, namelijk dat Appianus, juist door die pragmatiek, zijn narratief niet ingewikkelder wilde maken dan nodig, en dus logische gevolgtrekkingen her en der verzwieeg of verdekt opstelde.⁹⁷ Vaak gebeurt dit wanneer de historische personages in zijn werk iets doen of uitspreken wat eerdere beweringen van Appianus tegenspreekt, of waarvan de motieven voor het publiek niet gelijk evident zijn. Dat dit een complexe zaak is zal ik met enkele voorbeelden illustreren.

Dit hoofdstuk zal als eerste kijken naar enkele voorbeelden waarin Appianus zichzelf als verteller in ieder geval *lijkt* tegen te spreken. Het komt echter ook voor dat de woorden van zijn personages niet overeenkomen, met iets wat de schrijver Appianus eerder of later in zijn narratief vertelt. Aan deze gevallen kleven weer andere consequenties en zullen derhalve apart van de eerste groep behandeld worden. Tot slot zal naar de logische samenhang van enkele passages van de *Bellum Civile* gekeken worden.

Tegenstrijdigheden in de woorden van Appianus zelf

Het is moeilijk gevallen te vinden waarin het hard te maken is dat Appianus zichzelf tegenspreekt; dikwijls hangt dit af van de interpretatie van de lezer, zoals het volgende voorbeeld aantoont. In B.C. 2.81 staat hoe Caesars mannen na de slag bij Pharsalus, waarbij Pompeius Magnus de beslissende nederlaag leed, het Pompeiaanse legerkamp aanvielen.

App. B.C. 2.81

οἱ μὲν δὴ καὶ τῷδε προσπεσόντες ἐπεχείρουν σὺν πολλῇ πρὸς τοὺς ἀπομαχομένους καταφρονήσει, (...).

En ze vielen deze (het kamp)⁹⁸ aan nadat ze binnen waren gevallen met totale minachting van de verdedigers, (...).

Op zich niets bijzonders, maar het is opmerkelijk te noemen dat één caput eerder het volgende werd gezegd:

⁹⁶ “The modern habit of translating the title as *Civil Wars* carries with it the implicit suggestion that Appian is interested in their complex causes and development, whereas these factors barely enter into the narrative. His method is matter-of-fact, he does not clutter his presentation with historical or philosophical argumentation, and as usual he avoids polemic. Results, rather than the process, are what count to Appian.” (Bucher (2000), p. 433.

⁹⁷ Deze theorie van ‘versimpeling’ is gebaseerd op Buchers verklaring van de tegenstrijdigheden in Appianus’ Pharsalus-narratief in vergelijking met dat van Caesar (Bucher (2005), p. 63), alsmede op Luce (1958), die stelt dat Appianus nogaleens een verkorte route neemt wanneer hij beslissingen toeschrijft aan één magistraat (hoewel dergelijke processen in werkelijkheid uitgebreider geweest zouden zijn). Zie ook Bucher (1995), p. 409. Ik heb gekeken of de theorie van ‘versimpeling’ ook op meer plaatsen binnen Appianus’ *Bellum Civile* gebruikt kan worden als verklaring voor tegenstrijdigheden of onjuistheden.

⁹⁸ ‘τῷδε’ verwijst naar τὸ στρατόπεδον.

App. B.C. 2.80

ὡς δὲ ἐνέδωκε τὸ λαϊὸν τοῦ Πομπηίου, αὐτοὶ μὲν καὶ τότε βάρην ὑπεχώρουν ἅμα καὶ συνεπλέκοντο, οἱ δὲ σύμμαχοι προτροπάδην ἔφευγον ἄπρακτοι, βοῶντες: ‘ἠσσήμεθα.’ καὶ τὰς σκηνὰς σφῶν αὐτοὶ καὶ τὰ χαρακώματα ὡς ἀλλότρια προλαβόντες διέσπων καὶ διήρπασον ἐς τὴν φυγὴν ὅτι δύναιτο ἐπάγεσθαι.

Toen de linkervleugel van Pompeius begon te bezwijken, toen trokken zij zelf stap voor stap tegelijk terug en ze waren in formatie, maar de niet gevochten hebbende bondgenoten vluchtten hals over de kop, roepende: “we worden verslagen!” En nadat ze zelf hun eigen tenten en verschansingen innamen, alsof ze van iemand anders waren, verwoestten en plunderden ze wat ze maar konden meebrengen voor hun vlucht.

Hier wordt beschreven hoe Pompeius’ buitenlandse bondgenoten zich misdroegen nadat ze doorkregen dat de situatie uitzichtloos was. Ze gingen zelfs zo ver om hun eigen kamp te plunderen en te verwoesten. Het lijkt alsof Appianus het legerkamp van Pompeius tweemaal laat plunderen: eenmaal door Pompeius’ eigen manschappen, de tweede maal door die van Caesar. Bucher ziet hierin een opmerkelijke incongruentie van Appianus, alsof het niet mogelijk is dat één legerkamp tweemaal geplunderd wordt;⁹⁹ De incongruentie bestaat ‘*in the eye of the beholder*’, maar blijkt niet onomstotelijk uit Appianus’ woorden. Allereerst staat er dat de hulptroepen zich primair focusten op hun eigen bezittingen; nergens staat dat het hele Pompeiaanse legerkamp eraan moest geloven. Ten tweede is het goed mogelijk dat de hulptroepen hun eigen kamp hadden, gescheiden van die van Pompeius’ Italische troepen. Ten derde, zelfs als het Pompeiaanse kamp alle troepen ineen herbergde is het niet zo dat na de plotselinge vlucht van één deel van het leger gelijk het hele kamp in puin gelegd werd. Wat ik wel met Bucher eens ben, is dat hij in deze dubbele plundering niet zomaar een vergissing van Appianus ziet. Hij meent dat de geschiedschrijver er bewust voor heeft gekozen om de hulptroepen zo neer te zetten, om aan te geven hoe lafhartig buitenlanders (oftewel barbaren) waren in vergelijking met de Romeinen,¹⁰⁰ wat in het bovenstaande fragment benadrukt wordt door aan te geven dat de Romeinse troepen van Pompeius, nadat ze zagen dat de linkervleugel van het leger bezweek, in formatie en zonder paniek de aftocht bliezen; in tegenstelling tot de hulptroepen, die in blinde paniek ervandoor vlogen.

In de nasleep van de slag wordt er over het Pompeiaanse legerkamp gesproken alsof al dit niet gebeurd is, en vallen Caesars mannen het in B.C. 2.81 nogmaals binnen, wat de echte ondergang van het kamp betekent. Een interessante, dubbele gebeurtenis, maar niet per definitie een falen van de interne congruentie. Toch staat de passage naar mijn mening op ‘gekunstelde wijze’ in het geheel, en vervult hij geen functie buiten het vergelijken van Romeinen en barbaren; hetgeen de mogelijkheid illustreert dat Appianus de algemene samenhang van zijn verhaal soms op wil offeren ten behoeve van het ventileren van zijn eigen mening.

Toch is het niet onmogelijk om dergelijk incongruenties in Appianus’ werk te zien. Na de dood van Pompeius Magnus somt Appianus kort diens verdiensten en deugden op. Over hem wordt onder anderen gezegd:

⁹⁹ Bucher (2005) p. 61-2.

¹⁰⁰ Bucher (2005), p. 52.

App. B.C. 2.86

τόδε μὲν δὴ τοῦ βίου τέλος ἦν Πομπηίῳ τῷ μεγίστους πολέμους ἀνύσαντι καὶ μέγιστα τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὠφελήσαντι καὶ Μεγάλῳ διὰ ταῦτα ὀνομασθέντι καὶ οὐχ ἡττηθέντι ποτὲ πρότερον, ἀλλὰ ἀηττήτῳ καὶ εὐτυχεστάτῳ ἐξέτι νέου γενομένῳ:

Dit was het einde van het leven voor Pompeius, die de grootste oorlogen had volbracht, de heerschappij van de Romeinen met de grootste zaken verrijkt had, en daardoor werd betiteld met ‘de Grote’, en die nooit eerder was verslagen, maar ongeslagen en zeer succesvol was sinds hij uit zijn jeugd geraakt was.

Hier staat duidelijk dat Pompeius ‘οὐχ ἡττηθέντι ποτὲ πρότερον’ was, oftewel ongeslagen. Dit is echter onjuist, en Appianus zelf weet dat. In het slotstuk van het eerste boek van de *Bellum Civile*, wanneer enkele Romeinse generaals in Spanje in conflict raken met de usurpator Quintus Sertorius, gebeurde er het volgende:

App. B.C. 1.110

ὁ δὲ Σερτώριος ἐνίκα Πομπήιον, καὶ ἐτρόθη δόρατι ἐς τὸν μηρὸν ἐπικινδύνως ὁ Πομπήιος. καὶ τοῦτο τέλος ἐγένετο τῆς τότε μάχης.

En Sertorius overwon Pompeius, en Pompeius werd ernstig verwond door een speer in zijn dij. En dat werd toen het einde van die strijd.

Niet alleen weten we dat Pompeius niet onoverwonnen was tijdens zijn militaire loopbaan, Appianus noemt het zelf dus ook. Wat zijn zijn redenen om deze ogenschijnlijk onaanzienlijke nederlaag te verzwijgen bij de korte *laudatio* op Pompeius? Een mogelijk antwoord zit al in de formulering van die vraag; een topos binnen de historiografie is immers het kort prijzen van belangrijke historische figuren wanneer ze binnen het narratief komen te overlijden.¹⁰¹ De sublieme staat van ongeslagenheid is een punt waarmee grote militaire leiders geprezen kunnen worden, en het verlies van Pompeius van Sertorius was er één dat Appianus zo onbetekenend achtte dat hij hem bewust achterwege heeft gelaten, of dat hij hem simpelweg vergeten heeft. Hij volgde een zeker model na en werd daarbij zo enthousiast dat hij geen rekening meer hield met wat hij eerder schreef. Opmerkelijk is het wel dat we eerder hebben opgemerkt dat Appianus een tegenstander was van de oude republiek¹⁰² (waarvan Pompeius toch wel één van de kopstukken was aan het eind), en een voorstander van de alleenheerschappij van Julius Caesar en diens opvolgers. Zijn eigen politieke voorkeur weerhield hem er kennelijk niet van grote mannen te prijzen, ongeacht waar zij stonden binnen het politieke spectrum. Tussen de behandeling Pompeius’ nederlaag tegen Sertorius en die van zijn dood bestaat bijna een heel boek bij Appianus en het is dus niet onwaarschijnlijk aan te nemen dat er veel tijd zat tussen het moment dat Appianus het één en het ander schreef.¹⁰³ Dit maakt een kleine vergissing mogelijk.

Dergelijke voorbeelden zijn echter schaars, en niet altijd even duidelijk spreekt Appianus zichzelf tegen. Eerder is hij vaag in zijn bewoordingen, waardoor de *mogelijkheid* ontstaat dat

¹⁰¹ Zie bijvoorbeeld Liv. 7.1.10 voor een *laudatio* op de overleden Furius Camillus.

¹⁰² Zie pagina 13.

¹⁰³ Ervan uitgaande dat Appianus zijn werk overwegend in seriële vorm componeerde, wat gesuggereerd wordt door het niet overeenkomen van de indeling van het werk zoals die in de *praefatio* wordt voorgesteld en de daadwerkelijke indeling. Zie pagina 6.

hij zichzelf tegenspreekt. Een voorbeeld daarvan speelt zich af in 48 v. Chr., toen tijdens de burgeroorlog Caesar Pompeius tot in Illyrië achtervolgde, onder andere tot de havenstad Oricum. Daar gebeurde het volgende:

App. B.C. 2.54

Λουκρήτιος δὲ καὶ Μινούκιος ἐπὶ θάτερα τῆς Ὠρῖκου ναυσὶν ὀκτωκαίδεκα μακράϊς Πομπηίῳ σῖτον ἐν πλοίοις φυλάσσοντες τὰ τε πλοῖα κατέδυσαν, ἵνα μὴ ὁ Καῖσαρ αὐτὰ λάβοι, καὶ ἐς Δυρράχιον διέφυγον.

Toen Lucretius en Minucius aan de andere kant van Oricum met achttien oorlogsschepen het graan op schepen voor Pompeius bewaakten, lieten ze de schepen zinken, opdat Caesar die niet in kon nemen, en vluchtten ze naar Dyrrachium.

De schepen waren met graan en al gezonken, om te voorkomen dat Caesar ze had kunnen innemen. Toch wist Caesar één caput later toch iets in zijn bezit te krijgen, wat volgens de interpretatie van Horace White mogelijk toch op deze schepen zou kunnen slaan.

App. B.C. 2.55

καὶ ὁ Καῖσαρ ἀλίσας τον ἑαυτοῦ στρατὸν ἀνέμνησεν, ὅτι διὰ τὴν ταχυεργίαν τοῦ τε χειμῶνος σὺν τῇ τύχῃ περιγένοιτο καὶ θαλάσσης τοσησδε χωρὶς νεῶν κρατήσειαν Ὠρικὸν τε καὶ Ἀπολλωνίαν ἀμαχεὶ λάβοιεν καὶ τὰ τῶν πολεμίων ἔχοιεν, καθάπερ εἶπεν, ἀγνοοῦντος ἔτι Πομπηίου.

En nadat Caesar zijn eigen leger had verzameld herinnerde hij hen eraan, dat ze door hun snelle optreden in de winter met succes hadden overwonnen, een zodanige zee hadden veroverd zonder schepen, Oricum en Apollonia zonder weerstand hadden bezet, en de vijandelijke zaken hadden ingenomen, terwijl, zoals hij zei, ‘Pompeius nog onwetend was.’

Het is onbekend wat Appianus bedoelt met deze ‘τὰ τῶν πολεμίων’. White vertaalt het met ‘supplies’. We hebben echter net geleerd dat deze voorraden met schip en al gezonken waren, en dus niet door Caesar gestolen konden zijn. Ik meen ook niet dat Appianus de stad Oricum zelf bedoelt, want deze is al opgenomen binnen zijn opsomming. Het zou kunnen gaan om vijandelijke verdedigingswerken of ander wapentuig, maar Appianus schept geen duidelijkheid. Als we Whites interpretatie volgen spreekt Appianus zichzelf behoorlijk tegen. Doen we dat niet, dan is hij in ieder geval bijzonder vaag in zijn bewoordingen. Bij het voorbeeld van de onoverwonnen status van Pompeius kon de incongruentie van Appianus verklaard worden door te kijken naar de compositie van zijn werk, en naar een mogelijk model van heldenverering dat hij door wilde zetten, omdat hij zelf respect koesterde voor bepaalde figuren uit het verleden. Mocht Appianus zichzelf tegenspreken in B.C. 2.54-55, dan doet hij dat binnen twee *capita*, wat opvallend zou zijn.

De zoektocht naar tegenstrijdigheden binnen Appianus’ *Bellum Civile* blijkt tamelijk vruchteloos. Dikwijls ligt het er maar net aan hoe men kiest zijn verslag te interpreteren. Toch toont de plundering van het legerkamp door Pompeius’ bondgenoten aan hoe Appianus’ persoonlijke voorkeur zijn narratief op een interessante manier geschapen heeft, wat in het volgende hoofdstuk opnieuw besproken zal worden. De passage waarin Pompeius’ onoverwinnelijkheid foutief onderstreept wordt, kan bewijzen dat Appianus’ zijn boeken in seriële volgorde schreef. Of Appianus zichzelf tegenspreekt in B.C. 2.54-5 is moeilijk te bewijzen en nog moeilijker te verklaren, mocht dat inderdaad het geval zijn geweest. Wat het

in ieder geval doet is aantonen dat Appianus vaag kan zijn in zijn bewoordingen, en niet als doel heeft zijn publiek deelgenoot te maken aan alle details in de geschiedenis. De drie passages hebben z gezegd met elkaar weinig gemeen, maar illustreren toch tendensen in de werkwijze en de visie van de auteur.

Tegenstrijdigheden in de woorden van Appianus' personages

Bij de meeste gevallen waarin een tegenstrijdigheid ontdekt kan worden bij Appianus, gaat het om iets wat één van zijn personages zegt. Diens woorden sluiten niet aan bij wat een ander personage eerder heeft gezegd, of bij de woorden van de historograaf zelf. Bijvoorbeeld in het volgende: in de aanloop van de burgeroorlog tussen Caesar en Pompeius probeerden beide partijen een consensus te bereiken over het afstaan van hun machtspositie. Pompeius legde de senaat uit dat Caesar uit zijn ambt zou treden, als hij dat zelf ook deed.

App. B.C. 2.28

ἀφικόμενος δ' ἄλλα τε τούτοις ὅμοια ἔλεγε καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τότε ὑπισχνεῖτο ἀποθῆσεσθαι. ὡς δὲ δὴ φίλος καὶ κηδεστὴς γενόμενος Καίσαρι, κἀκεῖνον ἔλεγε μάλα χαίροντα ἀποθῆσεσθαι:

En nadat hij (Pompeius) was aangekomen zei hij hen (de senatoren) andere soortgelijke dingen en beloofde hij toen zijn macht af te zullen leggen. Omdat hij bevriend was met Caesar en diens schoonzoon geworden was, zei hij dat ook deze met genoegen zijn macht af zou leggen.

Nu is het volgende al voorgevallen:

App. B.C. 2.19

τοῦ δ' αὐτοῦ χρόνου καὶ ἡ Καίσαρος θυγάτηρ κύουσα τῷ Πομπηίῳ θνήσκει. καὶ δέος ἄπασιν ἐνέπιπτεν ἀνηρημένης τῆς ἐπιγαμίας, ὡς αὐτίκα μεγάλοις στρατοῖς Καίσαρός τε καὶ Πομπηίου διοισομένων ἐς ἀλλήλους, ἀσυντάκτου μάλιστα καὶ χαλεπῆς ἐκ πολλοῦ γεγενημένης τῆς πολιτείας:

In die tijd stierf de dochter van Caesar, die zwanger was geworden van Pompeius. En de angst overviel allen dat, nadat de verbintenis door huwelijk was weggenomen, Caesar en Pompeius meteen met hun grote legers met elkaar in conflict zouden komen, vooral omdat de staat lang ongeordend was geweest en uit veel ellende was gekomen.

Pompeius beriep zich op de huwelijksconnectie tussen hem en Caesar, hoewel deze na de dood van Julia was komen te vervallen, zo zegt Appianus in 2.19 (ἀνηρημένης τῆς ἐπιγαμίας). Caesar was niet langer zijn schoonvader, dus wat Pompeius zei is een non-argument. Drie scenario's zijn mogelijk als uitleg: 1. Ook na de dood van een geliefde bleef er een band bestaan tussen in dit geval de schoonvader en de schoonzoon, die gebaseerd is op het 'φίλος – gedeelte' van Pompeius' redentatie. Pompeius appelleert in dat geval aan de 'common dignity' van Caesar. 2. Dit is een retorisch trucje van Pompeius om de senaat gerust te stellen. 3. Appianus is vergeten dat door de dood van Julia, Caesar en Pompeius niet meer aan elkaar verbonden zijn. In het geval van de eerste twee scenario's missen we een stukje reflectie over de aard van Pompeius' woorden; misschien iets wat voor de schrijver gemakkelijk over het hoofd gezien wordt, maar toch opvalt. We kunnen niet met zekerheid stellen of Appianus zichzelf tegenspreekt, of dat hij zijn personages dit met opzet laat doen, met retorische doeleinden. En dit is niet de enige keer dat dit voorkomt.

Na de dood van Caesar ontstond er ophef onder het volk over de mogelijke tenietdoening van alles wat Caesar had gedaan, waaronder het land dat hij als kolonies verdeelde. Brutus en Cassius probeerden het volk uit te leggen dat Caesar, net als Sulla voor hem, het land geconfisqueerd had van medeburgers, in plaats van land uit te delen in veroverde gebieden, of van het publieke domein, zoals gepast was.¹⁰⁴ Tegen deze bewering zijn een aantal zaken in te brengen. Al eerder in boek 2 heeft Appianus verteld dat Caesar wel degelijk op een eerlijke manier gekomen was aan een stuk land.

App. B.C. 2.10

(...) χειρὰ τε πολλὴν ἀφανῶς ἠτοιμάζετο καὶ νόμους ὑπὲρ τῶν πενήτων ἐς τὸ βουλευτήριον ἐσέφερε καὶ γῆν αὐτοῖς διένεμε, καὶ τὴν ἀριστεύουσαν αὐτῆς μάλιστα περὶ Καπύην, ἥ ἐς τὰ κοινὰ διεμισθοῦτο, (...).

(...), hij (Caesar) verzamelde een grote schare, en stelde wetten voor aan de senaat ten behoeve van de armen, en hij verdeelde de grond voor hen, en de beste daarvan lag het meest rond Capua, die verhuurd werd voor het gemeenschappelijk goed.

Appianus zegt nadrukkelijk: ‘ἐς τὰ κοινὰ’. Dit land was vermoedelijk onderdeel van het publieke domein, en dit speelde zich nog af vóór de burgeroorlog; het was dus geen land dat met geweld van medeburgers geroofd was. Daarnaast beloofde Caesar in B.C. 2.94, vlak voor hij naar Afrika vertrok om met Cato en Scipio af te rekenen, land van het publieke domein en van zichzelf te geven aan zijn soldaten, en hij zet zichzelf nadrukkelijk af tegen Sulla, die zich het land van anderen toe-eigende. Na de afloop van de oorlog wordt echter niet gezegd of Caesar zich aan deze belofte hield, maar we weten dat Caesar veel van zijn veteranen naar overzeese kolonies stuurde, onder andere in Carthago en Korinthe.¹⁰⁵ Brutus en Cassius waren kennelijk slecht geïnformeerd. Net als bij de kwestie in 2.19, waarin Pompeius het heeft over een niet langer bestaande huwelijksband tussen hem en Caesar, hebben we hier te maken met de woorden die geuit worden door een karakter in de *Bellum Civile*. Cassius en Brutus kunnen gelogen hebben, in een poging de senaat aan hun kant te krijgen, maar dit zou ongebruikelijk zijn, en daarnaast zou een dergelijke fijn gesponnen retoriek niet binnen de pragmatische aanpak van Appianus passen. Hoewel de woorden van Cassius en Brutus, net als die van Pompeius in het voorafgaande voorbeeld verklaard kunnen worden vanuit hun retoriek, lijkt het me aannemelijker dat Appianus zichzelf in deze gevallen echt tegenspreekt. Dit kan verklaard worden vanuit de mogelijke seriële compositie van het werk. Tussen 2.10 en 2.109 zit immers veel stof (en dus veel tijd in het schrijven ervan), maar tussen 2.19 en 2.28 beduidend minder. Een tweede verklaring kan gevonden worden in Appianus’ bronnengebruik. Als Appianus verschillende bronnen gebruikte, kunnen deze bronnen met elkaar conflicterend geweest zijn, wat Appianus moet zijn ontgaan, ook al nam hij een redevoering niet zomaar letterlijk over.¹⁰⁶ De incongruentie zag hij dan over het hoofd, of vond hij niet beduidend genoeg om eruit te halen.

¹⁰⁴ App. B.C. 2.140.

¹⁰⁵ Gardner (2009), p. 64.

¹⁰⁶ Zie pagina 10.

Onlogische gevolgtrekkingen

Soms is er geen sprake van een directe tegenstrijdigheid tussen de woorden van een personage en het lopende narratief, maar volgen bepaalde gebeurtenissen niet op een logische wijze uit het voorafgaande. De acties van sommige personages lijken slecht gemotiveerd, waardoor een logische gevolgtrekking soms ontbreekt, en pas met vergelijking met andere bronnen wordt het duidelijk waarom Appianus' karakters handelen zoals ze doen.

Nadat Sulla als dictator aan de macht was gekomen rond 80 v. Chr., besloot hij dat niemand consul mocht worden voordat hij het ambt van quaestor en praetor had gedragen. Groot was dan ook zijn woede toen zijn bondgenoot in de voorafgaande oorlogen, Quintus Lucretius Ofella, zich kandidaat stelde voor het consulschap.

App. B.C. 1.101.

ἐς ἅπαντα δ' ἦν οὕτω φοβερὸς καὶ ἄκρος ὀργήν, ὡς καὶ Κόιντον Λουκρήτιον Ὀφέλλαν τὸν Πραϊνεστὸν αὐτῷ λαβόντα καὶ Μάριον τὸν ὑπατον ἐκτεπολιορκηκότα καὶ τὸ τέλος αὐτῷ τῆς νίκης συναγαγόντα, ὑπατεύειν ἔτι ἱππέα ὄντα, πρὶν ταμιεῦσαι καὶ στρατηγῆσαι, διὰ τὸ μέγεθος τῶν εἰργασμένων κατὰ παλαιὸν ἔθος ἀξιοῦντα καὶ τῶν πολιτῶν δεόμενον, ἐπεὶ καλύων καὶ ἀνατιθέμενος οὐ μετέπειθεν, ἐν ἀγορᾷ μέσση κτεῖναι. καὶ συναγαγὼν τὸ πλῆθος ἐς ἐκκλησίαν εἶπεν: 'ἴστε μὲν, ὧ ἄνδρες, καὶ παρ' ἐμοῦ δὲ ἀκούσατε, ὅτι Λουκρήτιον ἐγὼ κατέκανον ἀπειθοῦντά μοι.'

Hij was zo vreeswekkend in alle opzichten en bruiste zo heftig, dat hij Quintus Lucretius Ofella, die Praeneste voor hem ingenomen had, de consul Marius had belegerd en de laatste overwinning voor hem had veilig gesteld, midden op het forum doodde, omdat hij consul wilde worden, hoewel hij nog een ridder was, voordat hij quaestor en praetor was geweest, door de grootsheid van zijn daden, volgens het oude gebruik, en terwijl hij het volk verzocht, nadat Sulla hem niet kon overtuigen, hem hinderend en herroepend. En nadat hij de menigte naar de volksvergadering had samengebracht zei hij: "Weet, beste mannen, en hoor mij aan, dat ik Lucretius doodde omdat hij mij niet gehoorzaamde."

Sulla's reactie is op zijn zachtst gezegd overdreven, en hoewel hij bij Appianus niet als een gematigd heerser wordt neergezet (en dus dergelijke acties in de lijn der verwachting liggen), wordt zijn woede niet volledig uitgelegd. Waarom zou Sulla voor Lucretius, wiens verdiensten Appianus zelfs opsomt, geen uitzondering willen maken? Om hem als stroman als consul te hebben zou Sulla bijzonder goed uitkomen, ook al ging hij daarmee tegen diens wet in. Bij Plutarchus lezen we echter dat Sulla (bewust of onbewust) Lucretius oversloeg in zijn selectie van de nieuwe consuls, en dat Lucretius woedend was en zelf campagne ging voeren. Met een schare aan mannen confronteerde hij Sulla zelfs.¹⁰⁷ In deze versie is het veel begrijpelijker dat Sulla reageerde zoals hij deed, en meende dat Lucretius ongehoorzaam was. We snappen allereerst waarom Lucretius geen consul mocht worden (Sulla had hem niet uitgekozen) en bovendien dat Lucretius daar tegenin ging. Appianus' versie is geenszins incorrect, maar mist een bredere context, waardoor oorzaak-gevolg geen logische eenheid vormen. Dat dit te wijten is aan het gebrek aan historische reflectie binnen de *Historia* van Appianus¹⁰⁸, lijkt me een mogelijke interpretatie. Hieronder volgt een voorbeeld van eenzelfde aard.

¹⁰⁷ Plut. Sull. 33.

¹⁰⁸ Bucher (2005), p. 63.

In 49 v. Chr. stuurde Caesar, gelegerd te Ravenna, een brief naar de senaat

App. B.C. 2.32

περιείχε δ' ἡ γραφή κατάλογόν τε σεμνὸν ὧν ἐξ ἀρχῆς ὁ Καῖσαρ ἐπεπράχει, καὶ πρόκλησιν, ὅτι θέλοι Πομπηίῳ συναποθέσθαι, ἄρχοντος δ' ἔτι ἐκείνου οὔτε ἀποθήσεσθαι καὶ τιμωρὸς αὐτίκα τῆ τε πατρίδι καὶ ἑαυτῷ κατὰ τάχος ἀφίξεσθαι. ἐφ' ᾧ δὴ σφόδρα πάντες ἀνέκραγον, ὡς ἐπὶ πολέμου καταγγελία, διάδοχον εἶναι Λεύκιον Δομίτιον. καὶ ὁ Δομίτιος εὐθὺς ἐξῆει μετὰ τετρακισχιλίων ἐκ καταλόγου.

De brief omvatte ook een indrukwekkende opsomming van alles wat Caesar had volbracht vanaf het begin van zijn loopbaan, en een afkondiging, dat hij samen met Pompeius zijn macht af wilde staan, maar dat hij dat niet zou doen als Pompeius nog heerste, en dat hij meteen met spoed zou aankomen als wreker van zijn vaderland en zichzelf. Daarop schreeuwde iedereen heftig uit, zoals op een oorlogsverklaring, dat Lucius Domitius zijn opvolger werd. En Domitius vertrok spoedig met 4000 man uit het register.

Wat opvalt, is dat Caesars tamelijk toeschietelijke aanbod direct gezien wordt als oorlogsverklaring. Toegegeven, er staat een behoorlijk serieuze dreiging in, maar als we zijn woorden voor waarheid aan kunnen nemen, kon deze dreiging worden afgewend als Pompeius tegelijk met Caesar afstand deed van zijn positie. In 2.29 staat nog dat de senaat het niet eens kon worden over wie van de twee als eerste zijn macht af zou moeten staan, want ook Pompeius werd niet voor honderd procent vertrouwd. Caesar biedt een aanlokkelijke optie als middenweg.

Als we Plutarchus wederom als vergelijking erop naslaan krijgen we een ander beeld. Hij geeft toe dat Caesar inderdaad vrij billijk was, en zelfs geprezen werd voor zijn toeschietelijkheid. Caesars voorstel werd zelfs bijna aangenomen door de senaat, maar Scipio en de consul Lentulus zorgden voor onrust, en de senaat ging in verdeeldheid uit elkaar, zonder een beslissing te nemen, waardoor de zaak uiteindelijk op oorlog uitdraaide.¹⁰⁹ Bij Plutarchus ontbreekt echter het dreigement van Caesar, waardoor hij in deze versie gematigder overkomt. Welke versie van de twee nu het dichtste bij de waarheid komt terzijde, Plutarchus' beeld van een senaat die uiteindelijk sterk verdeeld is over Caesars voorstel heeft een logischer verband van oorzaak en gevolg dan die van Appianus, waarin een unanieme roep tot oorlog wordt gegeven, en niet verder wordt gekeken dan naar het dreigement. De senatoren die in 2.29 nog sterk verdeeld waren zijn het enkele capita later volkomen met elkaar eens. Juist doordat deze verdeeldheid binnen de senaat al eerder aan bod is gekomen lijkt het erop dat Appianus niet nogmaals zijn lopende narratief wilde verzwaren door het nogmaals onder de aandacht te brengen. In dit geval kiest hij voor de simpele aanpak: Caesar stuurde een brief, daarna brak de oorlog uit. Zijn pragmatische aanpak leidt tot een versimpeling van het narratief.

In een relatief recente studie spreekt Daniel Gargola deze mening gedeeltelijk tegen. In plaats van te spreken van een onlogische gevolgtrekking prijst hij Appianus om zijn ogenschijnlijk objectieve en goed gedefinieerde verslag van de agrarische crisis van de 2^e eeuw v. Chr..¹¹⁰

¹⁰⁹ Plut. Caes. 30-1.

¹¹⁰ De kern van deze crisis, zoals Appianus hem zelf formuleert in B.C. 1.7, was dat in de tijd na de tweede Punische oorlog de voor landbouw geschikte grond, die de Romeinen als kolonie verworven hadden door middel van oorlogsvoering, ook wel bekend als *ager publicus*, verpacht werd aan “τοῖς ἐθέλουσιν ἐκπονεῖν” (zij die

Hierin zou Appianus alle processen en motieven op realistische wijze uiteengezet hebben, en komen alle gevolgen op logische wijze voort uit de geschiedenis die Appianus beschrijft.¹¹¹ Na het noemen van een gefaalde poging om de hoeveelheid aan publieke grond die eenieder mocht bezitten te beperken,¹¹² introduceert Appianus de volkstribuun Tiberius Gracchus, die de focus blijft van zijn narratief. Gracchus stelde de *Lex Sempronia Agraria* voor, een nieuwe maatregel om de problemen omtrent de *ager publicus* te verkleinen. In twee redevoeringen laat Appianus Gracchus zijn wetsvoorstel verdedigen (1.9 en 1.11), afgewisseld met de reacties van arm en rijk. Gracchus' motivatie voor het opstellen van de wet en het herstellen van de balans is perfect in lijn met het beoogde doel dat de *ager publicus* zelf toegedicht kreeg volgens Appianus: het vergroten van het aantal *Italioi* (de Italische bondgenoten), om zo de potentiële krijgsmacht van de Romeinen te vergroten. Onderstaande fragmenten bewijzen dat dit volgens Appianus het doel was van de landverdelingen in de eerste plaats (1.7), de aanleiding tot de pre-Gracchiaanse maatregel (1.8), en het doel van de *Lex Sempronia Agraria* (1.11).

App. B.C. 1.7.

καὶ τὰδε ἔπραττον ἐς πολυανδρίαν τοῦ Ἰταλικοῦ γένους, φερεπονωτάτου σφίσιν ὀφθέντος, ἵνα συμμάχους οἰκείους ἔχοιεν.

En deze dingen deden ze (de Romeinen) voor de talrijkheid van het Italische geslacht, omdat die hen het meest volhardend scheen, opdat ze thuis bondgenoten hadden.

App. B.C. 1.8.

ἐφ' οἷς ὁ δῆμος ἐδυσφόρει μὲν ὡς οὔτε συμμάχων ἐξ Ἰταλίας ἔτι εὐπορήσων οὔτε τῆς ἡγεμονίας οἱ γενησομένης ἀκινδύνου διὰ πλῆθος τοσόνδε θεραπόντων:

Hierdoor raakte het volk bezorgd dat ze niet voldoende bondgenoten uit Italië hadden, en dat het bestuur niet vrij van gevaar zal zijn door zo'n overvloed aan slaven.

App. B.C. 1.11.

Γράκκω δ' ὁ μὲν νοῦς τοῦ βουλευμάτος ἦν οὐκ ἐς εὐπορίαν, ἀλλ' ἐς εὐανδρίαν, (...).

Maar voor Gracchus was de bedoeling van zijn voorstel geen welvaart, maar de overvloed aan mannen.

In deze ogenschijnlijke perfecte eenheid van motivatie zit, ook volgens Gargola, toch een probleem, dat hij als volgt formuleert:

“Appian set out a history that in many ways is plausible, but he also imbedded it in a narrative that presents Ti. Gracchus' law as an appropriate response to a crisis that was also perfectly in

wilden werken). Het gevolg hiervan was dat het merendeel van dit land in het bezit kwam van de rijkere klasse, die het land lieten bewerken door slaven, zodat het armere Italische volk, voor wie het land oorspronkelijk bedoeld was, zonder levensonderhoud kwam te zitten en verder in de verdrukking gebracht werd door armoede, belastingen, en de militaire dienst. Zie ook De Ligt en Northwood (2008), p. 1.

¹¹¹ Gargola (2008), p. 487.

¹¹² Appianus noemt zelf niet in welke wet deze poging werd opgenomen, maar de *Lex Licinia Sextia* uit 367 v. Chr. komt in aanmerking. Livius noemt dat het een onderdeel van de maatregelen van Licinius en Sextius was om de maximale hoeveelheid grond die men mocht bezitten te beperken tot 500 *iugera* (Liv. 6.35). Het merendeel van de grondbezitters hield zich echter simpelweg niet aan deze wet (App. B.C. 1.8).

accord with traditional practice, and that is much less satisfactory. One should recall that Roman authors often presented innovative behavior by setting out real or imagined precedents.”¹¹³

Doordat Appianus de *Lex Sempronia Agraria* doet voorkomen als een natuurlijke respons op de crisis, die in lijn was met de oorspronkelijke bedoeling van de verdeling van de *ager publicus*, gaat hij eraan voorbij dat de wet vrij uniek was en geen directe voorganger had. In tegenstelling tot eerdere *leges de modo agrorum* bestrafte de *Lex Sempronia Agraria* de bezitters van meer dan de toegestane hoeveelheid land door hen dit land te ontnemen en te herverdelen onder bezitlozen. Eerdere wetten gaven aan deze grond geen nieuwe publieke functie. Daarnaast was de schaal van de landverdeling en de reikwijdte van de macht de *triumviri*, die op de uitvoering van de wet toezagen, groter dan van eerdere maatregelen *de modo agrorum*.¹¹⁴ Swidzinski is echter van mening dat de *Lex Sempronia Agraria* geheel niet zo uniek was als Gargola beargumenteert, maar dat deze er vooral op gericht was om eerdere gelijkvormige wetten alsnog te handhaven.¹¹⁵

Als Appianus inderdaad de Pre-Gracchiaanse wet uit B.C. 1.8 tot het model voor de *Lex Sempronia Agraria* wil maken, en hij hiermee de Licinisch-Sextische wetten bedoelt, haalt hij deze zwaar uit hun context. Deze wetten werden immers niet alleen ver vóór de tijd van de Gracchen ingesteld, maar hebben als directe context de standenstrijd van 494-287 v. Chr..¹¹⁶ Appianus plaatst deze wet in een ander tijdsvlak en geeft er een andere context en bedoeling aan, om het op kunstmatige wijze om te vormen tot het precedent van Gracchus' *Lex Sempronia Agraria*.¹¹⁷ De motivatie van beide wetten vormt een perfecte eenheid met het belangrijkste doel van de verdeling van de *ager publicus* zelf: het vergroten van het aantal bondgenoten. Appianus maakt echter mogelijk een vergissing als hij stelt dat de Italische volkeren de belangrijkste begunstigen van de verdeling van de *ager publicus* waren. De meeste bronnen laten in het ongewisse wie als kolonisten worden aangewezen, maar Livius geeft doorgaans de namen van Romeinse burgers en soms Latijnen.¹¹⁸ De Italiërs waren aan het eind van de 2^e eeuw v. Chr. nog geen Romeinse burgers; pas tijdens de *Bellum Sociorum* (88-91 v. Chr.) werden diverse wetten ingevoerd waardoor Italische bondgenoten het Romeins burgerrecht verkregen.¹¹⁹

Gargola toont aan dat Appianus juist door het scheppen van een logisch en goed gemotiveerd verslag de geschiedenis naar zijn eigen hand zet, en voorbij gaat aan enkele belangrijke details. Dit is in tegenspraak met wat tot nu toe steeds gezegd is; dat Appianus onlogische

¹¹³ Gargola (2008), p. 493.

¹¹⁴ Gargola (1995) p. 149-51.

¹¹⁵ Swidzinski (2008) p. 59.

¹¹⁶ Het doel van het agrarische component van de Licinisch-Sextische wetten is onduidelijk. De meeste antieke bronnen die de wet beschouwen doen dat door een Gracchiaanse lens. Zodoende geeft Appianus, maar ook Plutarchus, dezelfde doelmatigheid aan zowel de Licinisch-Sextische wet *de modo agrorum* als Gracchus' wetsvoorstel. Hoewel Gargola in een eerdere studie al zegt dat hun versie passend *lijkt*, acht hij het waarschijnlijker dat de opstellers van de Licinisch-Sextische wetten een mengeling van motieven hadden, die demografisch, militair en vooral fiscaal van aard waren. Zie Gargola (1995), p. 139-43.

¹¹⁷ Gargola (2008), p. 516.

¹¹⁸ Zie bijvoorbeeld Liv. 34.42 en 34.45.

¹¹⁹ Cic. Balb. 21; App. B.C. 1.49.

gevolgtrekkingen weergeeft. Toch hoeft het één volgens mij niet het ander tegen te spreken. Gargola verwijst al kort naar een mogelijke bedoeling die Appianus had kunnen hebben met zijn weergave van de agrarische crisis.

“Perhaps Appian was simply mistaken or confused – Italians, after all, were citizens in his day – or possibly he wished to bring forward all the issues of C. Gracchus’ tribunate or the Social War, when the status of the Italians was a source of controversy, as soon as possible.”¹²⁰

Juist door een directe voorganger aan de *Lex Sempronia Agraria* te geven, en door elke poging tot hervorming dezelfde doelmatigheid toe te schrijven creëert Appianus een narratief waarin hij problematische aspecten uit de weg gaat; hij versimpelt zijn verhaal. Deze mogelijkheid, die al eerder voorgedragen is om Appianus’ gebrek aan samenhang te verklaren, kan ook gebruikt worden om juist een overdaad aan (valse) logica te verklaren. Mogelijk had Appianus het doel om zo snel mogelijk toe te komen aan het uitbreken van de Bondgenotenoorlog, het daadwerkelijke begin van de burgeroorlogen waarover hij wilde schrijven. Deze opvatting lijkt mij aannemelijk.

Uiteraard is het niet mogelijk Appianus’ gehele werk een ofwel onlogische, ofwel geheel logische aard toe te dichten. De besproken voorbeelden tonen zowel de aan- als afwezigheid van een logische eenheid. Het laatste kan zelfs gezien worden als een bewuste fabricatie van de auteur. Beide gevallen hebben volgens mij te maken met Appianus’ werkwijze; hij schijnt er immers niet op uit te zijn om een gedetailleerde analyse van de geschiedenis te geven, maar eerder een indruk, met zo min mogelijk uitleg. Waarbij in het voorafgaande hoofdstuk vooral Appianus’ omgang met zijn bronnen een verklaring kan bieden aan de niet onaanzienlijke hoeveelheid fouten die in zijn werk geslopen zijn, en de door Bucher geopperde ‘versimpeling’ slechts een kleine rol speelt, lijkt deze laatstgenoemde theorie beter te passen als we kijken naar de logische samenhang van zijn narratief. Wanneer deze gedeeltelijk ontbreekt, of in het geval van de *Lex Sempronia Agraria* op onjuiste wijze aanwezig is, lijkt Appianus te streven naar een zo vlot mogelijk verloop van zijn geschiedenis.

¹²⁰ Gargola (2008), p. 495.

Hoofdstuk 3: Appianus' vooroordelen

Dit hoofdstuk zal zich voornamelijk bezighouden met de vraag hoe objectief Appianus te werk gaat. Een bekend modern stigma dat altijd op antieke geschiedschrijving ligt (en op historiografie in het algemeen) is dat hoe subjectiever een schrijver is, hoe minder hij beoordeeld wordt. Appianus' positie binnen zijn samenleving is opmerkelijk; hij is een Alexandrijn die voor een Grieks-Egyptisch publiek schrijft, maar wel over Romeinse geschiedenis. Bovendien heeft hij een gedeelte van zijn leven in Rome doorgebracht, waar hij zaken bepleitte voor de keizers.¹²¹ Het is dus niet ondenkbaar dat hij een zekere politieke agenda heeft bij het schrijven van zijn werk. Zoals ik al eerder geïmpliceerd heb is het mogelijk dat Appianus zijn publiek, de trotse Alexandrijnse burgers, wil overtuigen van de Romeinse deugden en moed, en dus zijn eigen keuzes om zich met de Romeinen in te laten wil goedpraten.¹²² Tegelijkertijd wil hij zijn eigen afkomst niet verloochenen. Wat ik dus wil betogen is dat Appianus een sterke culturele superioriteit uitdraagt in zijn werk, en dat deze te maken heeft met zijn positie in de maatschappij. Dikwijls worden de zogenoemde 'barbaarse' volkeren immers in een kwaad daglicht gezet. Hieruit spreekt een gevoel van culturele superioriteit, wat in de Oudheid meer een regel dan een uitzondering is, maar wat bij Appianus toch van betekenis kan zijn, aangezien het niet zijn eigen volk is dat hij superieur acht. Daarnaast bekijk ik wat Appianus zegt over zijn thuisland en stad, respectievelijk Egypte en Alexandrië, en of dit eveneens binnen zijn politieke agenda past zoals deze verondersteld wordt. Ook kunnen er andere gevallen van subjectiviteit zijn die mogelijk van belang blijken. Niet alles wat Appianus verhaalt is even waarschijnlijk; net als andere historiografen zoals Herodotus en Livius noemt Appianus her en der welhaast mythisch aandoende verhalen, of in ieder geval verhalen die niet in het waarschijnlijke liggen, bijvoorbeeld als het over religieuze voortekenen of goddelijk ingrijpen gaat.¹²³

Romeinen en barbaren

Om te beginnen met de kwestie Romeinen versus barbaren: een vaak terugkerende topos is de lafheid van de niet-Griekse en niet-Romeinse volkeren. Verschillende veldslagen in de geschiedenis van de Romeinse burgeroorlogen worden beslist doorat de buitenlandse bondgenoten van de verliezende partij op de vlucht slaan nadat ze bang zijn geworden van de 'Romeinse moed'. Zie bijvoorbeeld het volgende: tijdens de bondgenotenoorlog kwam het tot een treffen tussen Sulla en Lucius Cluentius, de generaal van het leger van Pompeï. Cluentius had een schare Galliërs in zijn leger opgenomen, toen het volgende gebeurde:

App. B.C. 1.50

καὶ συνιόντων τῶν στρατῶν Γαλάτης ἀνὴρ μεγέθει μέγας προδραμῶν προυκαλεῖτό τινα Ῥωμαίων ἐς μάχην. ὡς δ' αὐτὸν ὑποστὰς Μαυρούσιος ἀνὴρ βραχὺς ἔκτεινεν, ἐκπλαγέντες οἱ Γαλάται αὐτίκα ἔφευγον.

¹²¹ App. Praef. 62. Zie pagina 13, voetnoot 47.

¹²² Zie pagina 15.

¹²³ Zie bijvoorbeeld B.C. 2.152 over de onwaarschijnlijke hoeveelheid van tweehonderd pijlen die een verder ongeschonden Caesar op zijn schild krijgt, en 1.83, 2.36 en 4.4 vooreen aantal mysterieuze voortekenen.

Toen de legers slaags begonnen te raken¹²⁴, daagde een Gallische man, groot in zijn omvang, iemand van de Romeinen uit tot een gevecht, nadat hij naar voren was getreden. Toen een kleine Mauretanische man hem doodde nadat hij hem getrotseerd had, vluchtten de verschrikte Galliërs meteen.

Deze passage doet ons niet alleen denken aan het bekende verhaal van David en Goliath uit 1 Samuël 17, maar – relevanter misschien nog – ook aan de tweestrijd tussen een eveneens Gallische reus en de Romeinse Manlius Torquatus (Liv. 7.10). Bij Appianus versloeg de kleine man uit het Noord-Afrikaanse Mauretanië de enorme Galliër, waarop de rest van de Gallische troepen in het leger van Cluentius op de vlucht sloeg. Het contrast zou compleet zijn als de winnaar van de tweestrijd een echte Romein uit het leger van Sulla was, maar ook deze behoorde vermoedelijk tot diens bondgenoten. Toch vroeg de Galliër om een Romeinse uitdager, waarmee Appianus toch op een bepaalde manier een contrast kon scheppen tussen Romeinse dapperheid en buitenlandse overmoed en lafheid. De Moor, Romeins of niet, voelde zich aangesproken als ‘Romein’, voelde zich geroepen om te getuigen van Romeinse moed en wordt op die manier door Appianus gebruikt als een symbool voor het Romeinse leger.

Om terug te komen op Manlius Torquatus: omdat de onwaarschijnlijke overwinning van een kleine man op een grotere al in de Oudheid een bekend topos was, kan men zich afvragen of bovengenoemde episode überhaupt historisch correct is. Appianus kan gebruik gemaakt hebben van het Torquatus-verhaal om te illustreren dat zelfs in de kleinste ‘Romein’ de moed schuilt om een geheel barbaars leger op de vlucht te doen slaan. Dit is één van de mythisch klinkende verhalen, over wiens waarachtigheid men kan twisten. Niet alleen kunnen dergelijke passages gebruikt worden voor literaire verfraaiing, maar ook blijken ze uitermate geschikt om de dapperheid van de Romeinen en de lafheid van de barbaren aan te dikken.

Een ander klinkend voorbeeld in dit licht speelt zich af tijdens de reeds veel besproken slag bij Pharsalus. In het vorige hoofdstuk heb ik reeds verwezen naar B.C. 2.80, waarin de buitenlandse bondgenoten van Pompeius hals over de kop vluchtten van het slagveld en hun eigen legerkamp plunderden. Dit is voor Appianus tekenend gedrag voor zulke volkeren.¹²⁵ Bucher (2005) meent dat Appianus bij zijn behandeling van de slag bij Pharsalus bewust het gedrag van de buitenlandse hulptroepen contrasteert met dat van de Romeinen.¹²⁶ Zie bijvoorbeeld het volgende, vlak voor de veldslag begint:

App. B.C. 2.78

μέλλουσι δ' ἔτι καὶ ἐς ἀλλήλους ἀποβλέπουσιν ἡ ἡμέρα προύκοπτε. καὶ τὸ μὲν Ἰταλικὸν ἅπαν εὐσταθῶς ἐφ' ἡσυχίας ἀκριβοῦς ἀνέμενε: τὸ δὲ συμμαχικὸν ὁ Πομπήιος αὐτοῦ ταρασσόμενον ὄρῶν ὑπὸ τῆς μελλήσεως καὶ δείσας, μὴ πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἀταξίας κατάρξειεν, ὑπεσήμαινε πρῶτος, (...).

¹²⁴ Waarschijnlijk daagde de Galliër niet iemand uit terwijl de strijd al in volle gang was, vandaar dat ik meen dat het participium inchoatief opgevat kan worden.

¹²⁵ Zie bijvoorbeeld B.C. 1.51 voor vluchtende Samnieten, 1.61 voor een vluchtende Galliër, 2.64 voor dronken Germanen en 4.63 voor Parthische hulptroepen die te laat op het slagveld arriveren, vervolgens Syrië plunderen en weer terug huiswaarts keren.

¹²⁶ Bucher (2005), p. 52.

Voor hen die nog afwachtten en naar elkaar keken ging de dag voort. En de hele Italische troep bleef onbeweeglijk in een staat van strenge rust; maar toen Pompeius zijn eigen hulptroepenmacht onrustig gemaakt zag worden door het oponthoud, en omdat hij vreesde, dat zij zouden toegeven aan tuchteloosheid nog voor de strijd zou beginnen, gaf hij als eerste het teken, (...).

Al voor de veldslag waren Pompeius' bondgenoten onrustig, en omdat Pompeius vreesde dat die rusteloosheid voor problemen zou gaan zorgen, begon hij eigenlijk vroegtijdig de strijd; terwijl in Caesars *Commentarii de Bello Civile* hijzelf als eerste het signaal tot de aanval gaf (zie pagina 25). Aan dit verschil tussen de twee bronnen heb ik eerder bewust niet te veel aandacht geschonken, omdat het bijna lijkt alsof Appianus bewust is afgeweken van Caesar om de ongedisciplineerdheid van buitenlandse troepen te onderstrepen. Bovendien komen de Italische (en daarmee Romeinse) troepen, die zonder onrust op hun plek blijven, nog beter naar voren. Tijdens de veldslag wordt over die soldaten zelfs gezegd dat ze sterven zonder kreten van pijn, en eerzaam vallen waar ze staan. De buitenlandse hulptroepen waren daarvan zo onder de indruk, dat ze Caesars kamp niet aan durfden te vallen, ook al werd deze slechts bewaakt door enkele oude mannen.¹²⁷ Bucher merkt niet ten onrechte op dat het idee dat soldaten welvoeglijk sneuvelen op het slagveld tegen ons gezond verstand ingaat, en dat het er naar alle waarschijnlijkheid staat als contrast met het onmanhaftige handelen van Pompeius' bondgenoten. Uit deze literaire verfraaiing blijkt dat Appianus discipline en ordelijkheid hoog in het vaandel had staan.¹²⁸ De Romeinen bezitten deze deugden tot in de puntjes als we Appianus moeten geloven, buitenlanders niet. Het is ook opmerkelijk dat Caesar bij Appianus in zijn toespraak vlak voor de slag zijn leger opdraagt wat ze moeten doen met de hulptroepen op het slagveld. Allereerst zegt hij dat het voor zijn geharde leger niet moeilijk moet zijn om dat van Pompeius, dat vooral uit jonge onervaren rekruten bestaat, te verslaan. Over de bondgenoten zegt hij:

App. B.C. 2.74

καὶ τότε μοι περὶ μόνων ἐστὶ τῶν Ἰταλῶν, ἐπεὶ τῶν γε συμμάχων μηδὲ φροντίζετε μηδ' ἐν λόγῳ τίθεσθε μηδὲ μάχεσθε ὅλως ἐκείνοις. ἀνδράποδα ταῦτ' ἐστὶ Σύρια καὶ Φρύγια καὶ Λύδια, φεύγειν αἰεὶ καὶ δουλεύειν ἔτοιμα:

(...)

τρεψάμενοι δ' αὐτοὺς τῶνδε μὲν ὡς συγγενῶν φειδώμεθα, τοὺς δὲ συμμάχους ἐς τὴν τῶνδε κατάπληξιν ἐξεργάσασθε.

En dit is alleen met betrekking tot de Italiërs, maar met betrekking tot de bondgenoten, schenk geen aandacht aan ze, houdt geen rekening met ze, en vecht helemaal niet met ze. Dit zijn Syrische, Frygische en Lydische slaven, altijd gewend om te vluchten en om slaaf te zijn.

(...)

¹²⁷ App. B.C. 2.79. Eenzelfde beschrijving staat in 3.68, als tijdens de slag bij het Forum Gallorum de troepen van Marcus Antonius slaags raken met die van Hirtius en Pansa (en Octavianus). Beide legers bestonden uit veteranen en Appianus geeft een onwaarschijnlijke beschrijving van een slag die zonder tumult verliep, en waarbij alle doden op een ordelijke manier neervielen en werden vervangen door de volgende in de linie. Ook uit deze passage blijkt dat Appianus de Romeinen met een ongeloofwaardige hoeveelheid zelfbeheersing en discipline neerzet.

¹²⁸ Bucher (2005), p. 58-9.

En nadat we hen verjaagd hebben, laten we hen sparen als verwanten, maar slacht de bondgenoten af ten behoeve van hun angst.

Caesar draagt zijn mannen op om in eerste instantie niet op de bondgenoten te letten, voorspellend dat ze toch zullen vluchten, maar dat zodra de slag gewonnen lijkt, hen af te slachten, ook al spaart hij de Italische troepen in Pompeius' leger. Net als Appianus zelf vergelijkt Caesar Romeinen met barbaren. Uit de vergelijking blijkt dat hij de Romeinen waardig genoeg acht om gespaard te blijven, maar de hulptroepen niet.

Uit dit alles blijkt naar mijn inzien voldoende hoe Appianus dacht over Romeinen en niet-Romeinen (en niet-Grieken; alle volkeren die hij in kwaad daglicht stelt komen uit verder weggelegen streken). Door de deugzaamheid, discipline en deugzaamheid van de Romeinen te vergelijken met de lafheid en wanorde van niet-Romeinen creëert hij het beeld dat de Romeinen waardig zijn om te heersen over andere volkeren. Zij zijn immers superieur in zijn ogen, en het aantonen van juist die superioriteit is één van Appianus' doelstellingen zoals eerder beschreven is (zie pagina 11-12). Dat dit beeld berust op sterke vooroordelen en onwaarschijnlijke en ogenschijnlijk historisch incorrecte verhandelingen, is in Appianus' tijd geen struikelblok. Hij geeft zijn publiek een duidelijke boodschap mee: de Romeinen zijn waardige wereldheersers, en daarmee ook waardige heersers over Egypte. Maar Egyptenaren zijn aan de andere kant niet zoals barbaarse Galliërs, Frygiërs en Lydiërs. De elite van Egypte bestond uit lieden met een Grieks-Macedonische oorsprong, en dat ook zij een positie binnen de wereldgeschiedenis ingenomen hebben is een ander punt in Appianus' agenda.

Egypte

Zoals Appianus zelf zegt in B.C. 2.90, heeft hij een etnografisch boek geschreven over Egypte en haar rol in de Romeinse geschiedenis, waaronder ook Caesars bezigheden in Egypte na de slag bij Pharsalus vallen. In de *Bellum Civile* gaat Appianus zo min mogelijk op deze gebeurtenissen in, en noemt hij slechts globaal dat Caesar de moordenaars van Pompeius straffe, waarop de Egyptenaren tegen hem in opstand kwamen, en dat Caesar tenslotte Cleopatra op de troon hielp zetten.¹²⁹ Men kan zich afvragen of dit geen bewuste tactiek van Appianus was; het plan van Theodotus, de leraar van de Egyptische monarch Ptolemaeus, om Pompeius te vermoorden om zodoende vriendschap met Caesar af te dwingen, wordt door Appianus 'ἀθέμιστον' genoemd, goddeloos.¹³⁰ Mogelijk beschouwde hij deze daad en de opstand die erop volgde als een zwarte pagina binnen de Egyptische geschiedenis, die hij enerzijds wel moest behandelen, zeker om de superioriteit van Caesar en zijn mede-Romeinen aan te tonen, maar waar hij anderzijds zeker niet te lang bij stil wilde staan. Appianus' boek over de Egyptische geschiedenis is echter helaas verloren gegaan, en zonder deze kunnen we zijn standpunt niet met zekerheid reconstrueren. Er zijn echter wel gevallen binnen de *Bellum Civile* waarin Appianus duidelijk iets zegt over zijn vaderland. Zie bijvoorbeeld het volgende.

¹²⁹ App. B.C. 2.90.

¹³⁰ App. B.C. 2.84.

App. B.C. 2.71.

λέγονται: δὲ καὶ ἀπ' Αἰγύπτου νῆες ἐξήκοντα αὐτῶ παραγενέσθαι παρὰ τῶν Αἰγύπτου βασιλέων, Κλεοπάτρας τε καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, παιδὸς ἔτι ὄντος. ἀλλ' αἶδε μὲν οὐ συνεμάχησαν: οὐδὲ γὰρ τὸ ἄλλο ναυτικόν, ἀλλ' ἐπὶ ἀργίας ἐν Κερκύρα κατέμενε.

Ze zeggen dat vanuit Egypte zestig schepen bij hem (Pompeius) kwamen van de kant van de heersers van Egypte, Cleopatra en haar broer, die nog een kind was. Maar zij vochten niet mee; noch de rest van de vloot, want die bleef werkeloos in Corcyra.

Behalve een ietwat nutteloze 'shoutout' naar Egypte is er meer aan de hand. Bucher merkt op dat Appianus, door de Egyptenaren geen actieve rol toe te dichten bij de slag bij Pharsalus, ervoor zorgt dat zij zeker niet de schuld kunnen krijgen van Pompeius' nederlaag, en niet over één kam gescheerd kunnen worden met de rest van Pompeius' bondgenoten, over wie ik onder anderen hierboven reeds gesproken heb.¹³¹ Appianus gaat door met te zeggen dat het onverstandig was van Pompeius om zijn vloot (Egyptische schepen inclusief) niet te benutten, terwijl hij juist met dat legeronderdeel superieur was aan Caesar. Hij was zelfs getroffen door een 'θεοβλάβεια', een verdwazing, aldus Appianus. Hij impliceert dat Pompeius door die verdwazing niet de juiste beslissingen had kunnen nemen, zijn vloot dus negeerde, en uiteindelijk verloor. Met behulp van de vloot had hij immers Caesars toevoer van goederen kunnen afsluiten. Oftewel: dankzij Egypte had Pompeius de slag kunnen winnen, maar het lot wilde het anders. Met behulp van dit soort passages wil Appianus een zo gunstig mogelijk beeld scheppen van Egypte.

Ook in boek 4 hebben we te maken met Egyptische schepen in een staat van ledigheid. Cassius en Brutus vroegen diverse koninkrijken om hulp na zware verliezen geleden te hebben in een zeeslag met Dolabella. Serapio, Cleopatra's onderkoning, gaf hen enkelen, maar Cleopatra zelf was een bondgenoot van Caesars wrekers, en had reeds vier legioenen plus een vloot tot hun beschikking gesteld. Laatstgenoemde werd echter tegengehouden door ongunstige winden.¹³² Vervolgens horen we van deze vloot niets meer en hij kwam vermoedelijk dus niet meer in actie. Dat Appianus relatief uitgebreid op de Egyptische bijdrage aan de troepenmacht ingaat (die van de Rhodiërs en Lyciërs wordt met twee zinnen afgedaan) is in mijn optiek een teken dat hij wil benadrukken dat de Egyptenaren ook in deze oorlog wel degelijk bereid en in staat waren om mee te vechten.

Maar niet alleen in oorlogstijd wordt Egypte een rol toegespeeld; ook wat andere zaken betreft beïnvloedde ze het leven in het Romeinse rijk.

App. B.C. 2.154

(...), τὰ δὲ Αἰγυπτίων ὁ Καῖσαρ, ὅτε ἐν Αἰγύπτῳ γενόμενος καθίστατο Κλεοπάτραν. ὅθεν ἄρα καὶ τῶν εἰρηνικῶν πολλὰ Ῥωμαίοις διωρθώσατο καὶ τὸν ἐναυτὸν ἀνώμαλον ἔτι ὄντα διὰ τοὺς ἔσθ' ὅτε μῆνας ἐμβολίμους 'κατὰ γὰρ σελήνην αὐτοῖς ἠριθμεῖτο ἐς τὸν τοῦ ἡλίου δρόμον μετέβαλεν, ὡς ἦγον Αἰγύπτιοι.

(...) en Caesar (onderzocht) de zaken van de Egyptenaren, toen hij nadat hij in Egypte geraakt was Cleopatra in haar positie herstelde. Van daaruit verbeterde hij ook vele van de vreedzame zaken voor

¹³¹ Bucher (2005) p. 69-70.

¹³² App. B.C. 4.61.

de Romeinen, en het nog ongelijk zijnde jaar door de schrikkelmaanden, die er toen nog waren, want voor hen werd het jaar volgens de maan geteld, veranderde hij naar de baan van de zon, zoals de Egyptenaren meenden.

De Egyptenaren hadden kennelijk veel bijgedragen aan de Romeinse wereld, en de kalender is één van de meest prominente dingen die Appianus kan noemen. De oude Romeinse kalender telde de maanden aan de hand van de maan. Een nadeel daarvan was echter dat het jaar niet gelijk liep met het schrijden van de seizoenen, waarop zogenoemde schrikkelmaanden van tijd tot tijd werden ingevoerd, om het verloop van het maanjaar met het zonnejaar gelijk te trekken. Dat de Juliaanse kalender, die tot 1582 de heersende standaard vormde voor de westerse wereld, geïnspireerd was door de Egyptische kalender, is een gegeven dat Appianus niet wil verzwijgen. Bovendien droegen de Egyptenaren vele εἰρηνικά bij aan het Romeinse bestaan, wat zich laat vertalen als ‘vreedzame zaken’. Hieronder kunnen we Egyptische kunst en cultuur verstaan, die zich in Rome begonnen te verbreiden. Vlak na Caesars overlijden werd bijvoorbeeld de tempel van Isis en Serapis ingewijd, en kreeg de Isiscultus daarmee een vaste plek in Rome.

Bovengenoemde passage vormt het sluitstuk van een uitgebreide vergelijking tussen Julius Caesar en Alexander de Grote. Zoals Alexander zich de cultuur van Perzen en Indiërs eigen maakte, zo deed Caesar dat met die van de Egyptenaren. De verdere inhoud van de vergelijking is niet mijn focus; het feit dat deze twee veldheren met elkaar vergeleken worden kan veelbetekenend zijn. Na de dood van Alexander de Grote in 323 v. Chr. en het uiteenvallen van zijn rijk kwamen in Egypte de Ptolemaeën aan de macht. Ptolemaeus I Soter, de stichter van de dynastie, en zijn familie waren afkomstig uit Macedonië en ze beriepen zich erop de rechtmatige opvolgers van Alexander de Grote te zijn. Zodoende begon Alexander een belangrijke plaats in te nemen binnen de zelfrepresentatie van het Egyptisch bestuur.¹³³ Op de eerste plaats is het een logische keuze dat Julius Caesar, die vaak wordt betiteld met zulke epitheta als ‘grootste veldheer aller tijden’, vergeleken wordt met die *andere* grootste veldheer aller tijden, maar op de tweede plaats kan het ook van belang zijn voor Appianus’ agenda. Door beide mannen op hetzelfde niveau te plaatsen worden hun respectievelijke volkeren en culturen eveneens gelijkwaardig geacht. Caesar wordt symbool gemaakt voor het Romeinse volk, en staat op gelijke voet met het Alexandrijnse volk. Zo slaat Appianus twee vliegen in één klap. Middels Caesar legt hij nogmaals uit hoe groots en geschikt om te heersen het Romeinse volk is, en tegelijkertijd herinnert hij zijn Alexandrijnse lezers aan hun spreekwoordelijke voorvader, en hun eigen rijke verleden.

¹³³ Kosmetatou (2004), p. 226-7.

Conclusie

Wat ik met dit onderzoek heb hopen te bereiken is op geen manier een aanval op Appianus, noch een apologie. In plaats daarvan wilde ik uiteenzetten of bepaalde ‘vergissingen’ die hij maakt, incongruenties of andere opvallende uitspraken op enige manier verband houden met zijn werkwijze of met de positie die hij in de maatschappij innam. Deze scriptie dient dan ook meer tot inzicht in de schrijver en zijn werk. Op drie niveaus heb ik gekeken naar Appianus werk, te weten: 1. Vergissingen of afwijkingen van ander toonaangevend bronmateriaal, 2. Gevallen waarin Appianus zichzelf tegenspreekt of gaten laat vallen in zijn narratief. En 3. Opmerkingen waarin zijn eigen politiek-maatschappelijke mening naar voren komt. Appianus blijkt zich schuldig te maken aan alle drie de ‘vergrijpen’.

Appianus’ feitelijke kennis laat soms wat te wensen over. Vooral als het om namen, data en geografische aanduidingen gaat is het gemakkelijk om de schrijver te controleren en te concluderen dat hij zich vergist heeft. Ook in andere instanties kunnen we Appianus’ beweringen naast die van andere schrijvers leggen en zien we dat de twee versies niet altijd overeenkomen. De kwestie die dan oprijst, is welke bronnen Appianus gebruikt zou kunnen hebben. Slechts her en der noemt hij schrijvers van wiens activiteiten hij op de hoogte was, maar hij schuwt het tegelijkertijd niet om van deze bronnen af te wijken. Wanneer Appianus bijvoorbeeld afwijkt van de werken van Julius Caesar, een belangrijke hoofdrolspeler in Appianus’ eigen narratief welteverstaan, is dit op zijn minst opmerkelijk te noemen. Waar zulke vergissingen aan te wijten zijn is een vraag die verschillende potentiële antwoorden draagt. Dikwijls lijkt het erop alsof de historiograaf veel vanuit zijn geheugen werkte, en zijn bronnen niet nauwgezet navolgde. De optie dat Appianus zijn narratief wilde versimpelen door het verschaffen van onvolledige of afwijkende informatie is in veel gevallen te ontcrachten. Zijn afwijkende behandeling van de slag bij Pharsalus in B.C. 2.79f. kan het overzicht van wat er op het slagveld gebeurde juist gecompliceerder maken. Waarschijnlijk was de historiograaf zich niet bewust van de foutieve data in zijn verslag, waaruit blijkt dat het benoemen van elk losstaand feit niet zijn belangrijkste activiteit was.

Appianus begint zijn werk door te stellen dat hij de grootsheid van het Romeinse rijk wilde aantonen, en bovenal de moed van de Romeinen en hun recht op wereldheerschappij. De boeken over de burgeroorlogen waren geschreven na al een lange reeks boeken die het bovenstaande aantoonde: boeken over de koningstijd, de hoogtijdagen van de republiek, en verschillende boeken ingedeeld op etnografische gronden, waarin Appianus beschrijft hoe Rome in aanraking kwam met diverse volkeren, en over hen begon te heersen. De *Bellum Civile* kon al dit moois met gemak onderuit halen; de burgeroorlogen werden immers door menig Romein gezien als een zwarte bladzijde in de Romeinse geschiedenis. Wat was er zo groots aan een Rijk dat geen interne orde kon bewaren? Appianus blijft vasthouden aan het beeld dat hij in eerdere boeken schetste. De Romeinen die met elkaar vechten blijven Romeinen, en op diverse plaatsen wordt de onderlinge strijd neergezet als een strijd die tussen twee volstrekt gelijkwaardige partijen gevoerd wordt. Legers staan ordelijk tegenover elkaar en manschappen vallen zonder kreten op de plek waar ze staan. Appianus legt bovendien de nadruk op niet-Romeinse en niet-Griekse volkeren, die een tegenovergesteld verdrag vertoonden, en hij blijft daarmee consistent in zijn uitbeelding van Romeinen enerzijds en

barbaren anderzijds. Zodoende spreekt de B.C. zijn eerdere boeken niet tegen.

Appianus gaat pragmatisch te werk; dat blijkt al uit zijn indeling. Zijn eerdere boeken deelt hij in op basis van tijdsvlak, of naar de streek of het volk waar hij zijn focus op richt. Ook in de B.C. is een duidelijke structuur aan te duiden; hij gaat aan de hand van de belangrijkste *staseis* de geschiedenis af, beginnende bij de tijd van de Gracchen en de bondgenotenoorlog, en eindigend bij de dood van Sextus Pompeius. Elk boek beslaat een duidelijk afgebakend terrein en eindigt vaak na een grote veldslag waarbij een belangrijke strijdende factie een nederlaag lijdt. Deze *staseis* hebben zijn grootste aandacht en binnen de narratieven van strijd en politieke intriges tussen de belangrijkste strijdende partijen is Appianus' geschiedenis levendig en vloeiend. Wanneer de actie afneemt, lijken er meer fouten in te sluipen. Zo gaat hij haastig door de voorgeschiedenis van de Bondgenotenoorlog heen in boek 1 en loopt zijn chronologie van de gebeurtenissen in boek 2 matig, tot de oorlog tussen Caesar en Pompeius uitbreekt.

De slag bij Actium had een plaats toegedicht gekregen in de verloren gegane Egyptische geschiedenis, die Appianus pas ná de B.C. geschreven zou hebben, omdat uit zijn *praefatio* niet blijkt waar hij de slag bij Actium in onder zou brengen. Daaruit ontstaat de mogelijkheid voor een seriële compositie, wat bepaalde moeilijkheden met zich meebrengt, met name in de etnografische boeken. Appianus moet immers aan het eind van elk boek de tijd opnieuw terugdraaien om opnieuw te beginnen met de geschiedenis van een andere streek, waardoor reeds overleden personages nieuw leven ingebracht moeten worden. Of hierdoor veel incongruenties ontstaan binnen de etnografische boeken is voor deze studie irrelevant, maar in beperkte mate kan een zekere neiging hiertoe wel in de B.C. terug te vinden zijn. De gevallen waarin Appianus zichzelf tegenspreekt binnen zijn narratief zijn schaars, maar toch zeker niet onvindbaar. Het is goed voor te stellen dat, als Appianus in één boek zegt dat Pompeius door Sertorius verslagen werd, hij echter een tijd later wanneer hij zijn volgende boek schrijft die kennis niet langer paraat heeft, en de onoverwonnen status van de veldheer onderstreept. Ook wanneer zijn personages de woorden van anderen, of die van Appianus zelf, tegenspreken, kan dit gezien worden als incongruenties, al moet men rekening houden met een retorische kleuring vanuit de personages in kwestie. Deze incongruenties zijn gedeeltelijk te verklaren door een seriële compositie van het werk, en gedeeltelijk door een ietwat onvoorzichtige omgang met het bronmateriaal dat Appianus tot zijn beschikking had.

Toch heerst er vooral veel ambigüiteit, en ligt het er maar net aan hoe Appianus' woordkeus wordt geïnterpreteerd. Zijn de τὰ τῶν πολεμίων in B.C. 2.55 nu de eerder verwoestte graanvoorraden of niet? Appianus is er vaak het slachtoffer van dat men met te veel gemak incongruenties in zijn werk leest. Het zogenaamd tweemaal verwoeste Pompeiaanse legerkamp in B.C. 2.81 is daar een voorbeeld van.

Het bestaan van fouten en incongruenties in de *Bellum Civile* doet vermoeden dat Appianus het grote plaatje boven feitelijkheid en een perfecte samenhang plaatste. Hij richtte zich er met name op om toe te werken naar de grootste *staseis*, hun plek binnen de Romeinse geschiedenis te bespreken, en hun bijdrage aan de Romeinse deugd, die in zijn tijd nog altijd relevant was. Dankzij het hoogtepunt van de *staseis*, de slag bij Actium, kwam Egypte

immers onder Romeins bewind, al is deze gebeurtenis, als deze überhaupt door Appianus op papier is gezet, niet opgenomen in de overgeleverde tekst.

Deze pragmatische aanpak en de zoektocht naar 'het grote plaatje' spreekt des te meer uit het verzwijgen van informatie, wat Appianus soms lijkt te doen. De informatie die hij geeft is in die gevallen niet incorrect, maar mist details of een motivatie, waardoor een incompleet beeld ontstaat, dat beter wordt begrepen als men het vergelijkt met andere schrijvers zoals Plutarchus. Wanneer Sulla één van zijn beste mannen ter dood laat brengen voor ongehoorzaamheid in B.C. 1.101, terwijl er niet meer van de man wordt gezegd dan dat hij consul wilde worden voordat hij andere noodzakelijke ambten bekleed had, slaat bij een onbevooroordeeld lezer van Appianus gemakkelijk de verwarring toe. Het lijkt alsof Appianus, in een poging zijn stof versneld en versimpeld te doen weergeven, enkele noodzakelijke stappen vergeet om een volledig beeld te krijgen. Gargola daarentegen ziet een volkomen logische samenhang in Appianus' behandeling van de agrarische crisis en het wetsvoorstel van Tiberius Gracchus; een logica die nauwkeurigere studie van de besproken stof weerspreekt. Hij creëert een (gedeeltelijk) nieuwe samenhang van feiten om zijn informatie volkomen natuurlijk te laten schijnen, zodat hij er niet al te veel woorden aan kwijt hoefde te maken.

Appianus had dus de neiging om zijn feiten in redelijk rap tempo, en zonder al te veel stil te staan bij nevenzaken, aan zijn publiek te presenteren. Hem zou zelfs verweten kunnen worden ietwat droge kost aan de man te brengen, maar dat zijn waardeoordelen waar ik me niet aan wil wagen. Appianus' publiek bestond vermoedelijk uit zijn gelijken; Griekse Alexandrijnen van hoge komaf, die de elite vormden van het 2^e eeuwse Egypte; een Egypte dat onder Romeins bewind stond. Appianus had in Rome gewerkt, en zelfs zaken bepleit voor de keizer. Ik heb aannemelijk geprobeerd te maken dat Appianus het Romeinse gezag in Egypte, en daarmee het gegeven dat hij zich met hen had ingelaten, wilde verdedigen voor zijn eigen volk. Hij legde daarbij veel nadruk op de Romeinse moed, en presenteerde de Romeinen over het algemeen als een volk dat geschikt was als wereldheersers, en daarmee heersers over Egypte. De volkeren buiten de beschaafde wereld van Italië, Griekenland en Egypte werden als tegenhangers immers weinig positief voorgesteld. Tegelijkertijd benadrukte Appianus waar hij kon de Egyptische invloed op de geschiedenis, zelfs als deze in feite niet bijzonder groot geweest was. Zo positioneerde hij zich in het midden tussen de twee naties die hij liefhad. De gemiddelde Alexandrijn zou zich waarschijnlijk niet geïnteresseerd hebben in alle details over vervlogen Romeinse staatsinrichtingen en de oorzaken en gevolgen van gebeurtenissen die voor hemzelf geen betekenis hadden. Daarom kon Appianus te werk gaan zoals hij deed. Hij had een zeker programma, een doel, dat gedeeltelijk als reclame, gedeeltelijk als apologie vormgegeven werd.

Bibliografie

Primaire literatuur

Appianus, *Bellum Civile*

White, H. (1913) *Appian: Roman History, Vol. III, The Civil Wars, Book 1-3.26*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

White, H. (1913) *Appian: Roman History, Vol. IV, The Civil Wars, Book 3.27-5*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Appianus, *Praefatio, Annibaica, Libyca en fragmenten*

Gabba, E., Roos, A.G. en Viereck, P. (1939) *Appiani Historia Romana, Vol. I*, Leipzig: Teubner.

Cassius Dio

Cary, E. (1917) *Dio Cassius: Roman History, Vol. III: Books 36-40*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Cary, E. (1917) *Dio Cassius: Roman History, Vol. V: Books 46-50*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Cicero, *Epistulae ad Atticum*

Purser, L.J. (1904) *M. Tulli Ciceronis: Epistulae Vol. II: Epistulae ad Atticum, Pars Prior: Libri I-VIII*: Oxford: Clarendon.

Cicero, *Pro Balbo*

Peterson, W. (1922) *Orationes: Vol. V: Cum Senatui Gratias Egit, Cum Populo Gratias Egit, De Domo Sua, De Haruspicum Responso, Pro Sestio, In Vatinius, De Provinciis Consularibus, Pro Balbo*, Oxford: Clarendon.

Julius Caesar, *Commentarii de Bello Gallico*

Du Pontet, R.L.A. (1968) *C. Iuli Caesaris Commentariorum Libri VII de Bello Gallico cum A. Hirri Supplemento*, Oxford: Clarendon.

Julius Caesar, *Commentarii de Bello Civile*

Du Pontet, R.L.A. (1963) *C. Iuli Caesaris Commentariorum Libri III de Bello Civili*, Oxford: Clarendon.

Dionysius van Halicarnassus, *Antiquitates Romanae*

Jacoby, K (1885) *Dionysii Halicarnasei Antiquitatum Romanarum quae Supersunt, Vol. I*, Leipzig: Teubner.

Livius, *Ab Urbe Condita*

Ogilvie, R.M. (1974) *Titi Livi Ab Urbe Condita, Tomus I, Libri I-V*, Oxford: Clarendon.

Hillen, H.J. (1991) *T. Livius, Römische Geschichte, Buch IV-VI*, München/Zürich: Artemis & Winkler.

Johnson, S.K. en Walters, C.F. (1934) *Titi Livi Ab Urbe Condita, Tomus IV, Libri XXVI-XXX*, Oxford: Clarendon.

McDonald, A.H. (1965) *Titi Livi Ab Urbe Condita, Tomus V, Libri XXXI-XXXV*, Oxford: Clarendon.

Livius, Epitomae

Jal. P. (1984) *Abrégés des Livres de l'Histoire Romaine de Tite-Live: Tome 34, Periochae 1-69, Periochae 70-142, Papyrus d'Oxyrhynchos 668*, Parijs: Les Belles Lettres.

Plutarchus, Sulla

Perrin, B. (1916) *Plutarch's Lives, Vol. IV: Alcibiades and Coriolanus, Lysander and Sulla*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Plutarchus, Pompeius

Perrin, B. (1917) *Plutarch's Lives, Vol. V: Agesilaus and Pompey, Pelopidas and Marcellus*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Plutarchus, Brutus

Perrin, B. (1918) *Plutarch's Lives, Vol. VI: Dion and Brutus, Timoleon and Aemilius Paulus*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Plutarchus, Caesar

Perrin, B. (1919) *Plutarch's Lives, Vol. VII: Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Plutarchus, Cato Minor

Perrin, B. (1919) *Plutarch's Lives: Vol. VIII: Sertorius and Eumenes, Phocion and Cato the Younger*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Polybius, Historiae

Büttner-Wobst, T. (1905) *Polybii Historiae, Vol. I*, Leipzig: Teubner.

Sallustius, de Catilinae Coniuratione

Kurfess, A. (1981) *C. Sallusti Crispi Catilina; Iugurtha; Fragmenta Ampliora*, Leipzig: Teubner.

Suetonius, de Vita Caesarum

Ihm, M. (1908) *C. Suetoni Tranquilli opera, Vol. I: De vita Caesarum libri VIII*. Leipzig: Teubner.

Velleius Paterculus, Historia Romana

Shipley, F.W. (1955) *Velleius Paterculus; Res Gestae Divi Augusti*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Secundaire literatuur

- Bucher, G.S. (1995) "Appian BC 2. 24 and the Trial de Ambitu of M. Aemilius Scaurus", *Historia*, jrg. 44, nr. 4, pp. 396-421.
- Bucher, G.S. (2000) "The Origins, Program, and Composition of Appian's *Roman history*", *Transactions of the American Philological Association*, jrg. 130, pp. 411-58.
- Bucher, G.S. (2006) "Fictive elements in Appian's Pharsalus narrative", *Phoenix*, jrg. 59, nr. 1-2, pp. 50-76.
- Gabba, E. (1956) *Appiano e la Storia delle Guerre Civili*, Florence: La Nuova Italia.
- Gabba, E. (1984) "The Historians and Augustus", in: F. Millar en E. Segal, *Caesar Augustus: Seven Aspects*, Oxford: Oxford University Press, pp. 61-88.
- Gardner, J.F. (2009), "The Dictator", in: M. Griffin, *A Companion to Julius Caesar*, Hoboken: Wiley-Blackwell, pp. 57-71.
- Gargola, D.J. (1995) *Lands, Laws, & Gods: Magistrates & Ceremony in the Regulation of Public Lands in Republican Rome*, Chapel Hill: North Carolina University Press.
- Gargola, D.J. (2008) "The Gracchan Reform and Appian's Representation of an Agrarian Crisis", in: L. de Ligt en S. Northwood, *People, Land and Politics: Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC-AD 14*, Leiden/Boston: Brill, pp. 487-518.
- Gowing, A.M. (1990), "Appian and Cassius' speech before Philippi (Bella civilia 4.90-100)", *Phoenix*, jrg. 44, pp. 158-81.
- Grant, M. (1994) *The Antonines: The Roman Empire in Transition*, Londen: Routledge.
- Gruen, E.S. (1974) *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley: University of California Press.
- De Ligt, L. en Northwood, S. (2008) "Introduction", in: L. de Ligt en S. Northwood, *People, Land and Politics: Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC-AD 14*, Leiden/Boston: Brill, pp. 1-14.
- Kosmetatou, E. (2004) "Constructing Legitimacy: The Ptolemaic *Familliengruppe* as a Means of Self-Definition in Posidippus' *Hippika*", in: B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou en M. Baumbach, *Labored in Papyrus Leaves: Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus*, Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 225-46.
- Luce, T.J. (1958) *Appian's Exposition of the Roman Republican Constitution*, Princeton: Princeton University Press.
- Pitcher, L. (2009) *Writing Ancient History*, London/New York: I.B. Tauris.

- Marincola, J. (1997) *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Miles, G.B. (1995) *L.I.V.Y: Reconstructing Early Rome*. Ithaca/Londen: Cornell University Press.
- Millar, F. (1998) *The Crowd in Rome in the Late Republic*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Steel, C. (2013) *The End of the Roman Republic, 146 to 44 BC*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Swidzinski, A. (2008) "Tiberius Gracchus: a Study", *Hirundo*, vol. 6, pp. 48-68.
- Weissenberger, M. (2002) "Das Imperium Romanum in den Proömien dreier griechischer Historiker : Polybios, Dionysios von Halikarnassos und Appian", *Rheinisches Museum*, jrg. 145, nr. 3-4, pp. 262-81.